

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

*«ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ ΣΤΟ
ΠΑΙΔΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ»*

Θεοδώρα Σεπετζίδα

A.M: 4112019241

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Μέλος Ε.ΔΙ.Π

ΡΟΔΟΣ, «ΙΟΥΝΙΟΣ, 2023»

«Δηλώνω υπεύθυνα ότι είμαι συγγραφέας της πρωτότυπης πτυχιακής εργασίας με τίτλο *«ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΙΝΗΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΗΡΙΑΣ ΣΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ 21^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ»*. Έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης, ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά, ειδικά για τη συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία».

Σεπετζίδη Θεοδώρα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΜΕΡΟΣ Α': ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	8
1. ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ	8
1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ	8
1.2 ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ	10
2. Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ	13
2.1 Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ	13
2.2 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΝΑΠΗΡΙΩΝ (ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΦΟΡΑ)	15
2.3 ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΗΡΙΑ	16
3. ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ 21 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	18
3.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΣΕΓΙΣΗ	18
4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ	22
ΜΕΡΟΣ Β': ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	29
1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	29
1.1 ΣΚΟΠΟΙ-ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	29
1.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	29
1.3 ΜΕΘΟΔΟΣ	30
1.4 ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	31
1.5 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ	32
2. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ	35
ΣΥΖΗΤΗΣΗ	46
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ	50
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	52

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες, όλο και περισσότερα εικονογραφημένα βιβλία για την αναπηρία εκδίδονται στην Ελλάδα. Σε διεθνές επίπεδο, η παρουσίαση χαρακτήρων με αναπηρία σε λογοτεχνικά κείμενα προηγείται κατά πολύ σε σχέση με την ελληνική βιβλιογραφία, με αποτέλεσμα και η έρευνα για τους ανάπηρους χαρακτήρες σε λογοτεχνικά κείμενα να εμφανίζεται από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Στην Ελλάδα οι έρευνες που σχετίζονται με το θέμα της αναπηρίας και το παιδικό βιβλίο είναι λίγες και σποραδικές, ιδιαιτέρως γραμμένες τα τελευταία χρόνια.

Η συγκεκριμένη εργασία εξετάζει τους χαρακτήρες με κινητική αναπηρία στο εικονογραφημένο βιβλίο για παιδιά με ηλικιακό εύρος από 3 έως 9 χρονών. Σκοπεύετε επίσης, η έρευνα του τρόπου με τον οποίο αναπαρίστανται οι χαρακτήρες με ειδικές ανάγκες, κυρίως όσοι ανήκουν στην ομάδα των ατόμων που αντιμετωπίζουν κινητικά προβλήματα, σε παιδικά εικονογραφημένα βιβλία. Ταυτόχρονα, αναδύονται δευτερεύοντα θέματα αγάπης, υποστήριξης, σεβασμού, αυτοπεποίθησης και ανατρεπτικών στερεοτύπων. Εξερευνούμε, μέσω της ανάλυσης περιεχομένου και οπτικού σχεδιασμού, χαρακτήρες με κινητική αναπηρία, ανάλογα με την οντολογία, το φύλο, την ηλικία, τον ρόλο τους στην αφήγηση της ιστορίας, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο ποιοτικής έρευνας της ανάλυσης περιεχομένου. Προκειμένου να εξεταστεί πληρέστερα το ερευνητικό μας πεδίο, εξετάζεται επίσης το πλαίσιο των εικονογραφήσεων, το οποίο είναι εξίσου σημαντικό γιατί παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για τη πολύπλευρη έρευνα του θεματός μας, καθότι σχετίζεται άμεσα με τη λογοτεχνική προσέγγιση των εικονογραφημένων ιστοριών που μελετάμε.

Από την έρευνά μας προκύπτει ότι από το 2000 κι έπειτα εκδόθηκαν στην Ελλάδα τα περισσότερα, αναλογικά με το παρελθόν, εικονογραφημένα παραμύθια με κινητικά ανάπηρους χαρακτήρες. Τα κείμενα αυτά εκπαιδεύουν τους μικρούς αναγνώστες σχετικά με την αναπηρία στο τέλος της ιστορίας, βοηθώντας να κατανοήσουν την αναπηρία, ευαισθητοποιώντας τους να ανατρέψουν στερεότυπα και προκαταλήψεις. Ιδιαίτερα στα ευρήματα των ερωτημάτων που είχαν τεθεί, παρατηρήθηκε ότι προσεγγίζεται η έννοια της κινητικής αναπηρίας, με σεβασμό σε λεκτικό και εικονιστικό επίπεδο, χωρίς στερεοτυπικά πρότυπα και με ρεαλιστική απεικόνιση.

Λέξεις-κλειδιά: σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, κινητική αναπηρία, ήρωας/χαρακτήρας με κινητική αναπηρία.

ABSTRACT

In recent decades, more and more illustrated books on disability have been published in Greece. Internationally, the presentation of characters with disabilities in literary texts is much earlier than in Greek literature, with the result that research on disabled characters in literary texts appears from the 1960s onwards. In Greece, research related to the issue of disability and children's books is few and sporadic, especially written in recent years.

This paper examines the characters with mobility disabilities in the picture book for children with an age range of 3 to 9 years. It also aims to investigate the way characters with special needs, especially those belonging to the group of people with mobility problems, are represented in children's picture books. At the same time, secondary themes of love, support, respect, self-confidence and subverting stereotypes emerge. We explore, through content analysis and visual design, characters with mobility disabilities, depending on their ontology, gender, age, their role in telling the story, using the qualitative research method of content analysis. In order to more fully examine our research field, the context of illustrations is also examined, which is equally important because it provides useful information for the multifaceted research of our topic, as it is directly related to the literary approach of the illustrated stories we study.

From our research, it appears that from 2000 onwards, the most illustrated fairy tales with physically disabled characters were published in Greece, in proportion to the past. These texts educate young readers about disability at the end of the story, helping them understand disability, raising awareness to overturn stereotypes and prejudices. Particularly in the findings of the questions that had been asked, it was observed that the concept of motor disability is approached, with respect on a verbal and figurative level, without stereotypical standards and with a realistic depiction.

Keywords: contemporary children's picture book, mobility disability, hero/character with mobility disability.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εποχή που ζούμε, το «διαφορετικό» είναι μια λέξη που πασχίζουν όλοι να εντάξουν στην κοινωνική μας ζωή παραγκωνίζοντας προκαταλήψεις και στερεότυπα των παλαιότερων χρόνων όπου υπάρχουν. Η λέξη «διαφορετικό-ός-ή» εμπεριέχει πολλές υποκατηγορίες. Η παιδική λογοτεχνία μπορεί να λειτουργήσει ως καταλύτης στη διαμόρφωση της ιδεολογίας για το διαφορετικό, παρότι αλλάζει ανάλογα με την εποχή και την κοινωνία. Όμως, συμβαδίζει με τον παλμό και τις ανάγκες της κοινωνίας, πάντα ένα βήμα μπροστά, δίνοντας λύσεις, διεξόδους και μετασχηματίζοντας τον τρόπο σκέψης και στάσης, απαλλαγμένη τις περισσότερες φορές από στερεότυπα και προκαταλήψεις.

Η χρήση εικονογραφημένων παιδικών κειμένων λογοτεχνίας με χαρακτήρες με κινητική αναπηρία, ενδέχεται να συνεισφέρει στην ελάττωση των προκαταλήψεων και των περιθωριοποιήσεων και επιπλέον, στην καταπολέμηση απόψεων και στερεοτύπων που επιτείνουν την απόκλιση του διαφορετικού, καθώς η κινητική αναπηρία είναι μια υποκατηγορία του.

Με αφορμή τα παραπάνω, στην παρούσα πτυχιακή εργασία διαλέξαμε να ασχοληθούμε με το θέμα της αναπαράστασης του κινητικά ανάπηρου χαρακτήρα στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο του 21^{ου} αιώνα. Αξιολογώντας το γεγονός ότι η έως τώρα έρευνα δεν καλύπτει ικανοποιητικώς την εκδοτική παραγωγή από το 2000 και έπειτα, καταλήξαμε στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- ✓ Ποια είναι τα βασικά στοιχεία της ταυτότητας του ήρωα με κινητική αναπηρία (φύλο, ηλικία, μορφή, όνομα);
- ✓ Ο χαρακτήρας με κινητική αναπηρία είναι πρωταγωνιστικό ή δευτερεύον πρόσωπο στην αφηγούμενη ιστορία;
- ✓ Η κινητική αναπηρία παρουσιάζεται με άμεσο ή με έμμεσο τρόπο (λεκτική ή εικονιζόμενη) στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο; Υπάρχει ρεαλιστική απεικόνιση από τους εικονογράφους;
- ✓ Πώς διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις του χαρακτήρα με κινητικά προβλήματα με τους άλλους συνανθρώπους του;
- ✓ Σε ποιόν βαθμό είναι η αναπαράσταση του ήρωα απαλλαγμένη από στερεότυπα;

- ✓ Οι εικονιστικές απεικονίσεις των χαρακτήρων με κινητική αναπηρία ταιριάζουν με τις λεκτικές τους αναπαραστάσεις;
- ✓ Ποια η συναισθηματική κατάσταση του χαρακτήρα με κινητική αναπηρία; Πως βιώνει την αναπηρία του;

Με οδηγό τα παραπάνω έγινε μια προσπάθεια να θιχθούν ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ιδεολογία της κινητικής αναπηρίας και, ειδικότερα, την αναπαραστάσή της μέσα στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία που επιλέχθηκαν.

Ωστόσο, πριν από την ανάλυση, θεωρήθηκε σημαντικό να ενταχθεί η έννοια της κινητικής αναπηρίας σε ένα ευρύ θεωρητικό πλαίσιο, διότι με αυτόν τον τρόπο θα υπάρξει μια πολύπλευρη συλλογή δεδομένων για τον εν λόγω θέμα.

Ως προς την δομή λοιπόν, τα τρία πρώτα κεφάλαια της διατριβής μελετούν το θεωρητικό πλαίσιο των σύγχρονων εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων. Συγκεκριμένα, παρουσιάζονται η παιδική λογοτεχνία (ο ορισμός της και η θεματολογία της), η αναπηρία (η εννοιολογική της σημασία, οι κατηγορίες της και η σχέση του παιδιού με την κινητική αναπηρία) και το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο (ο ορισμός του). Στην βιβλιογραφική ανασκόπηση, καταγράφεται ο τρόπος με τον οποίο απεικονίζονται οι χαρακτήρες σε λογοτεχνικά κείμενα με αναπηρία βασιζόμενοι στις ελληνικές και διεθνείς μελέτες.

Τέλος, ακολουθεί το ερευνητικό μέρος της εργασίας, στο οποίο αναλύονται 4 βιβλία με το πρότυπο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, συνδυάζοντας και στοιχεία της οπτικής ανάλυσης. Στα τελευταία κεφάλαια παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας και διεξάγονται τα συμπεράσματα μας.

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1. ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.1 ΟΡΙΣΜΟΣ

Η παιδική λογοτεχνία είναι ένα είδος λογοτεχνίας το οποίο απευθύνεται ταυτόχρονα τόσο σε παιδικό όσο και σε ενήλικο αναγνωστικό κοινό. Φυσικά, η αρχική επαφή των παιδιών γίνεται συχνά μέσα από παραμύθια, που διευρύνουν τη φαντασία τους και διεγείρουν τις παιδικές τους καρδιές. Το παραμύθι ως πιο οικείο στα παιδιά είδος, λόγω του ότι έχει αρχέγονες ρίζες, δεν σημαίνει ότι περιθωριοποιεί τα υπόλοιπα είδη της παιδικής λογοτεχνίας. Ο μύθος, το θέατρο, το ποίημα εντάσσονται και αυτά στα είδη της παιδικής λογοτεχνίας. Όμως τι ορίζουμε επακριβώς ως παιδική λογοτεχνία;

Είναι αλήθεια ότι κατά καιρούς γίνονται προσπάθειες να οριστεί η Παιδική Λογοτεχνία, η οποία είναι ένας κλάδος της λογοτεχνίας που τώρα τελευταία τείνει να «ανεξαρτητοποιηθεί», παρά την αλληλεξάρτηση που είναι δυνατόν να διακρίνει κανείς μεταξύ της Λογοτεχνίας για Ενηλίκους και της Λογοτεχνίας για Παιδιά. Οι αντίστοιχοι ορισμοί λαμβάνουν υπόψη τους, όπως θα διαπιστώσουμε στη συνέχεια, συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της παιδικής ηλικίας, διατηρούν όμως την ευελιξία να αναπροσαρμόζονται, ανάλογα με τα νέα δεδομένα ή την οπτική κάτω από την οποία διερευνάται το ζήτημα.

Η Rebecca J. Lukens (1995), αρχίζοντας από την άποψη ότι τα παιδιά δεν είναι μικροί ενήλικοι και ότι διαφέρουν από εκείνους εμπειρικά και όχι ως προς τη μορφή, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η διαφορά βρίσκεται στο βαθμό και όχι στο είδος. Έτσι, η λογοτεχνία για Παιδιά διαφέρει από την λογοτεχνία για Ενηλίκους ως προς το βαθμό και όχι ως προς το είδος. Η Παιδική Λογοτεχνία άλλωστε προσφέρει την ίδια απόλαυση με αυτήν που προσφέρει και η Λογοτεχνία για ενήλικους. Τα παιδιά είναι πρόθυμα να ακούσουν ιστορίες, αλλά η πηγή αυτής της ευχαρίστησης είναι περιορισμένη επειδή η εμπειρία τους είναι περιορισμένη και τα παιδιά δεν μπορούν να κατανοήσουν την πολυπλοκότητα της σκέψης. Επομένως, η διατύπωση του κειμένου θα πρέπει να είναι πιο απλή τόσο στη γλώσσα όσο και στη μορφή. Μέσα από την παιδική λογοτεχνία τα παιδιά μαθαίνουν ευχάριστα. Σαφέστερη είναι και η σχέση του πρωταγωνιστικού χαρακτήρα, τόσο ως αντικείμενο δράσης όσο και ως σημαντική κατάσταση ή αντικείμενο της ιστορίας. Επίσης, τα παιδιά προτιμούν τις κυριολεκτικές έννοιες από

τους ενήλικες, ενώ είναι πιο δεκτικά και επιρρεπή σε φανταστικές καταστάσεις (Lukens, 1995).

Ο Peter Hunt (1996) υποστήριξε ότι η παιδική λογοτεχνία δεν μπορεί να θεωρείται ισοδύναμη με τη λογοτεχνία για ενήλικες. Ως εκ τούτου, όρισε την παιδική λογοτεχνία ως την γλωσσική τέχνη που καλλιεργείται από ενήλικες και απευθύνεται κυρίως στα παιδιά. Είναι δηλαδή, ένα σύνολο αισθητικά εύλογων κειμένων που βοηθούν στην ψυχαγωγία και την πνευματική καλλιέργεια των παιδιών, δηλαδή στην ανάπτυξη της ικανότητας αντίληψης της ομορφιάς, στην ωριμότητα της προσωπικότητας και της διαμόρφωσης της ελεύθερης συνείδησης. Ο όρος δεν υποδηλώνει αναγκαστικά και τον ενήλικο ως αναγνώστη, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι λειτουργεί συχνά ως εννοούμενος αναγνώστης ή ως συναγωνιστής.

Σύμφωνα με τον Α. Δελώνη η παιδική λογοτεχνία είναι : *«ο συνολικός χώρος μέσα στον οποίον συνυπάρχουν και λειτουργούν όλα εκείνα τα άρτια λογοτεχνικά έργα που απευθύνονται άμεσα ή έμμεσα στις αισθητικές απαιτήσεις και τα ενδιαφέροντα της νηπιακής, παιδικής και εφηβικής ηλικίας και που ανταποκρίνονται στο αντιληπτικό, γλωσσικό και συναισθηματικό τους επίπεδο»* (Δελώνη, 1990). Ο παραπάνω ορισμός εστιάζει στην σφαιρική ανάπτυξη του παιδιού. Μέσα από την παιδική λογοτεχνία εννοείται πως θα έρθει η εξέλιξη του.

Η Ζωή Βαλάση (2001) αναφέρει ότι *« Η Παιδική Λογοτεχνία ή Λογοτεχνία για Παιδιά είναι ένα είδος της Λογοτεχνίας. Δεν είναι κατώτερο όπως υπάρχει η τάση να θεωρείται από ορισμένους, αλλά ισάξιο και μάλιστα θα λέγαμε πιο απαιτητικό, γιατί το κοινό του είναι ιδιαίτερα χαρισματικό. Πράγματι τα έργα της παιδικής λογοτεχνίας θα πρέπει να ανταποκρίνονται στην εκρηκτική προσωπικότητα του παιδιού, την πλούσια σε φαντασία, την αστείρευτη σε ευρηματικότητα, με τον ευαίσθητο και απρόβλεπτο ψυχισμό και την συναισθηματική της πολυπλοκότητα»*.

Σύμφωνα με τον P. Hollindale (1997) η παιδική λογοτεχνία σημαίνει: *«Τα κείμενα που μοιράζονται κάποιο συγκεκριμένο μυθιστορηματικό χαρακτήρα, που ενεργοποιείται από ένα αναγνωστικό γεγονός (για να γίνει παιδική λογοτεχνία): ότι μελετώνται από παιδιά»*. Αυτός ο ορισμός εστιάζει στη δομή και τα χαρακτηριστικά της παιδικής λογοτεχνίας. Δεν διακρίνεται από τη λογοτεχνία για ενήλικες, εκτός από την πολυπλοκότητα και την έκταση (Κανατσούλη, 2002).

Ο Perry Nodelman (1992) προσέγγισε τα χαρακτηριστικά της Λογοτεχνίας για παιδιά ως:

- ✚ απλουστευμένο είδος λογοτεχνίας
- ✚ ιστορίες δράσης
- ✚ απευθύνεται κατεξοχήν στα παιδιά
- ✚ έκφραση παιδικών απόψεων
- ✚ αισιόδοξη όψη της ζωής
- ✚ αθώες φαντασιακές επιρροές
- ✚ μικρά διδάγματα
- ✚ η προσπάθεια εξισορρόπησης του ιδεώδους και του διδακτικού.

Συμπερασματικά, η διδασκαλία του συγκεκριμένου είδους λογοτεχνίας, εκτός από καθαρή αισθητική καλλιέργεια, περιλαμβάνει και την ανάπτυξη της συναίσθησης και της παροχής γνώσης, η οποία φυσικά δεν είναι συστηματική. Αποσκοπεί ακόμη και στην ανάπτυξη της γλώσσας και, γενικότερα, στη διαμόρφωση της πληρέστερης δυνατής προσωπικότητας στα παιδιά συμβάλλοντας έτσι στην γενικότερη καλλιέργεια τους. Σκοπός δεν είναι μόνο να ευαισθητοποιήσει και να συγκινήσει τους αναγνώστες όλων των ηλικιών, αλλά ταυτόχρονα να ενημερώσει, να αμφισβητήσει και να διαμορφώσει αξίες και στάσεις για τη ζωή, καθώς και την ιδεολογία γενικότερα.

1.2 ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Η παιδική λογοτεχνία, όπως και η λογοτεχνία για ενήλικες, δεν είναι στατική αλλά ένας ζωντανός οργανισμός που αντανακλά και σηματοδοτεί τις ιδεολογικές και κοινωνικές αλλαγές που σημαδεύουν κάθε εποχή και περίοδο. Στην πραγματικότητα, τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα, τα γεγονότα της μεταπολεμικής περιόδου όχι μόνο σε παγκόσμια —αλλά και σε τοπική κλίμακα— προώθησαν ραγδαίες προόδους στην πνευματική και τεχνολογική ανάπτυξη, καθώς και στην κοινωνική αλλαγή (Οικονομίδου, 2000).

Η ταχεία ανάπτυξη οδήγησε σε αλλαγές στις αντιλήψεις και τις κρίσεις μας, με αποτέλεσμα βιβλία που παλαιότερα θεωρούνταν «κλασσικά», τελικά να καταλήξουν να μην βοηθούν το παιδί να ασχοληθεί με τον κόσμο γύρω τους και να γίνει ανεξάρτητο άτομο. Τα τότε παιδικά βιβλία δεν μπορούσαν να ενημερώσουν και να βοηθήσουν τα παιδιά να κατανοήσουν τα κοινωνικά φαινόμενα. Έτσι, τη δεκαετία του 1980 συντελείται μια πραγματική κοσμογονία στον χώρο του ελληνικού παιδικού βιβλίου..

Φιλομαθείς, παιδικοί συγγραφείς δημιουργούν, εκφράζονται και εμπλουτίζουν την παιδική λογοτεχνία άλλοτε απεικονίζοντας πιστά την πραγματικότητα άλλοτε όχι. Οι μέχρι τότε κυρίαρχοι τρόποι συμβουλευτικής και προστασίας αποδυναμώνονται, ενώ ενισχύεται ένα νέο στυλ γραφής (Ασωνίτης, 2001), το οποίο βοηθά στην ενίσχυση της αυτόνομης σκέψης και στη δημιουργία μιας ελεύθερης και δραστήριας συνείδησης που είναι σε εγρήγορση, ικανή να αντιμετωπίσει - όταν καλείται- τα κοινωνικά προβλήματα της εποχής τους με αντικειμενικότητα, αποτελεσματικότητα και πάνω απ' όλα ανθρωπιά (Ανδρουτσοπούλου, 1987).

Από την ανάγκη ερμηνείας της σύνθετης πραγματικότητας, γεννήθηκε η ανάγκη απομυθοποίησης των κλασικών παραμυθιακών συμβόλων, με αποτέλεσμα την επέκταση της παιδικής θεματολογίας στην λογοτεχνία. Τα λογοτεχνικά βιβλία χρησιμοποιήθηκαν για διδασκαλία, καθώς το λογοτεχνικό «τοπίο» άλλαξε και τεκμηριώθηκε μια εξελισσόμενη ποικιλία θεμάτων. Οι συγγραφείς διερευνούν θέματα που κάποτε φαίνονταν «ακατάλληλα» για τα παιδιά, αγγίζοντας σύγχρονα κοινωνικά ζητήματα όπως ο ρατσισμός, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η βία, η μετανάστευση, η μοναξιά, το διαζύγιο, η οικογένεια και διαπροσωπικές σχέσεις, η διαφορετικότητα, η αναπηρία, η αποδοχή του άλλου, και είναι εμφανής η τάση των συγγραφέων να απευθύνονται σε όλα τα παιδιά του πλανήτη (Αναγνωστόπουλος, 1987 Ασωνίτης, 2001). Θέματα που προηγουμένως θίγονταν φαινομενικά αποτυπώνονται και στην σημερινή εποχή με πιο ρεαλιστικό τρόπο.

Η σημερινή ελληνική παιδική λογοτεχνία μπορεί και αναδεικνύει ώριμα τις ανάγκες των καιρών, προετοιμάζοντας έμπρακτα τα παιδιά να αντιμετωπίσουν τον σύγχρονο κόσμο και τα αναδυόμενα κοινωνικά προβλήματα, καλλιεργώντας παράλληλα την κοινωνική τους συνείδηση.

Τα θέματα της παιδικής λογοτεχνίας ποικίλλουν από την φαντασία και την περιπέτεια έως πιο σύγχρονα θέματα όπως φιλία, οικογένεια και η διαδικασία του μεγαλώματος. Ακολουθούν ορισμένα κοινά θέματα που συναντάμε στην παιδική λογοτεχνία:

1. Καλό εναντίον Κακού: Αυτό το θέμα εξερευνά τη μάχη μεταξύ καλών και κακών χαρακτήρων και τον θρίαμβο του καλού έναντι του κακού.
2. Φιλία: Αυτό το θέμα υπογραμμίζει τη σημασία της φιλίας, της πίστης και της εμπιστοσύνης.

3. Οικογένεια: Αυτό το θέμα εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας, στη δυναμική της οικογενειακής ζωής και στη σημασία της οικογενειακής αγάπης και υποστήριξης.
4. Η διαδικασία του μεγαλώματος: Αυτό το θέμα εξερευνά το ταξίδι της ενηλικίωσης και τις προκλήσεις και τις αλλαγές που το συνοδεύουν, όπως η ανακάλυψη του εαυτού τους, η ανεξαρτησία και η ευθύνη.
5. Φαντασία και περιπέτεια: Αυτό το θέμα οδηγεί τα παιδιά σε συναρπαστικές περιπέτειες σε φανταστικούς κόσμους γεμάτους μαγεία, μυθικά πλάσματα και τολμηρούς ήρωες.
6. Κοινωνικά Θέματα: Αυτό το θέμα πραγματεύεται σημαντικά κοινωνικά ζητήματα όπως η διαφορετικότητα, η αναπηρία, η ανεκτικότητα και η ισότητα και μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να κατανοήσουν και να περιηγηθούν στην πολυπλοκότητα του κόσμου γύρω τους.
7. Φύση και Περιβάλλον: Αυτό το θέμα εστιάζει στη σχέση μεταξύ των ανθρώπων και του φυσικού κόσμου και ενθαρρύνει τα παιδιά να εκτιμούν και να φροντίζουν το περιβάλλον.

Τα παραπάνω θέματα μπορούν να βρεθούν σε διάφορες μορφές παιδικής λογοτεχνίας, όπως εικονογραφημένα βιβλία, βιβλία κεφαλαίων, κόμικ και μυθιστορήματα για νέους (Αναγνωστόπουλος, 2001).

2. Η ΑΝΑΠΗΡΙΑ

2.1 Η ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

Το να ορίσουμε την αναπηρία δεν είναι εύκολο καθώς κάθε επιστημονικό πεδίο την ορίζει σύμφωνα με τη δική του οπτική γωνία. Ταυτόχρονα, δεν βρίσκουμε ρητή διατύπωση σε νομοθετικό κείμενο (Ζώνιου-Σιδέρη, 2011). Ωστόσο τα δύο επικρατέστερα θεωρητικά μοντέλα που κυριαρχούν στις σπουδές της αναπηρίας είναι τα ακόλουθα: το ατομικό ή ιατρικό μοντέλο, στο οποίο η αναπηρία θεωρείται ως αποτέλεσμα ενός ελλείμματος ή προβλήματος και το κοινωνικό μοντέλο, στο οποίο η αναπηρία ορίζεται ως συνέπεια κοινωνικών, οικονομικών, πολιτιστικών και πολιτικών εμποδίων (Oliver, 1996).

Σύμφωνα με την Thomas (Barnes, 2014) η αναπηρία (disability) «είναι ένας κοινότοπος όρος, του οποίου η γλωσσική σημασία είναι παραπλανητικά εμφανής: η μη ικανότητα να κάνεις κάτι (στερητικό πρόθημα 'dis-' και 'ability')». Καθορίζοντας με άλλα λόγια τα άτομα με δυσκολίες ως ανάπηρα δηλώνουμε ότι ταξινομούνται αυτόματα ως άτομα που αδυνατούν να συμμετάσχουν σε «κανονικές» δραστηριότητες λόγω «μη φυσιολογικών» σωματικών ή ψυχικών «ανεπάρκειων» ή «ανικανοτήτων».

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας (ΠΟΥ) (1981) «Άτομα Με Ειδικές Ανάγκες θεωρούνται όλα τα άτομα που εμφανίζουν σοβαρή μειονεξία που προκύπτει από φυσική ή διανοητική βλάβη». Δημιουργείται με αυτόν τον τρόπο ένας ορισμός που περιλαμβάνει¹:

- Την μειονεξία που θεωρείται από τον ΠΟΥ ως οποιαδήποτε αλλαγή ουσίας ή αλλαγή δομής ή νοητικής, φυσιολογικής ή ανατομικής λειτουργίας.
- Οποιαδήποτε μερική ή ολική μείωση της ικανότητας εκτέλεσης μιας δραστηριότητας με ορισμένο τρόπο ή εντός ορίων που θεωρούνται φυσιολογικά από τον άνθρωπο (το αποτέλεσμα μιας διαταραχής).
- Το μειονέκτημα που προκύπτει "λόγω βλάβης ή ανικανότητας που περιορίζει ή απαγορεύει την εκτέλεση κανονικών ρόλων (ανάλογα με την ηλικία, το φύλο,

---

¹ Ο τρόπος που όρισε το ΠΟΥ την αναπηρία βασίστηκε στον ορισμό που έχει εισαγάγει ο ρευματολόγος P.Wood.

τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες) που είναι φυσιολογικοί για το άτομο"² (Ζώνιου-Σιδέρη,2011).

Καταλήγουμε στο ότι, αφού το νομοθετικό πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης προσδιορίζει ότι και οι χώρες-μέλη ασπάζονται ως εθνική θεσμοθέτηση την ανωτέρω ορισθείσα σημασία, Άτομα Με Ειδικές Ανάγκες λογίζονται όσοι έχουν κάποιο είδους υστέρηση ή και κάποια αδυναμία, δίχως να δίνεται κάποιος σαφής ορισμός αλλά μια μορφή κατηγοριοποίησης μειονεξιών.

Ωστόσο, στους παραπάνω ορισμούς δεν διαφαίνεται να υπάρχουν κοινωνικοί παράγοντες που να επηρεάζουν τον ορισμό της αναπηρίας. Ωστόσο, ο Jantzen (1974) υποστηρίζει ότι η αναπηρία δεν μπορεί να αποτελέσει φυσικό φαινόμενο. Αναδύεται και αρχίζει να υπάρχει ως αναπηρία μόνο όταν συγκρίνονται ορισμένες ιδιότητες και χαρακτηριστικές εκδηλώσεις ενός ατόμου με οποιαδήποτε αντίληψη ελάχιστων υποκειμενικών και κοινωνικών δεξιοτήτων. Διαπιστώνοντας ότι ένα άτομο, δεδομένων των χαρακτηριστικών του, δεν ταιριάζει με την προαναφερθείσα άποψη, η ύπαρξη αναπηρίας προβάλλεται και περιγράφεται ως κοινωνικό φαινόμενο από εκείνη τη στιγμή. Ταυτόχρονα, οι Χαρτοκόλλης (1981) και Klee (1980) εισήγαγαν στον ορισμό που είχαν δώσει, την έννοια της μειωμένης ικανότητας εργασίας των ατόμων με αναπηρία σε σχέση με την «κανονική» (εργατική ικανότητα).

Σχετικά με τους Mc Ewan και Buttler, ως αναπηρία ορίζεται κάθε αλλοίωση που είναι καθοριστική στο άτομο και το οδηγεί σε κοινωνικό και οικονομικό μειονέκτημα και στέρηση δικαιωμάτων, κάτι που περιορίζει τις ευκαιρίες για ισότιμη συμμετοχή στην κοινοτική ζωή. Κατά συνέπεια, η αναπηρία θεωρείται συνθήκη δυναμικής και αλληλεπιδράσεων μεταξύ παραγόντων υγείας και περιβάλλοντος (Keith, 2004).

Άρα ξεκάθαρα, ο τρόπος με τον οποίο οριοθετούνται οι άνθρωποι βασίζεται στον τρόπο κατανόησης και επικοινωνίας τους. Ο καθένας έχει μια νοητική αναπαράσταση ενός πλήρους σώματος, αλλά και μια νοητική αναπαράσταση της «απόκλισης σώματος». Ορισμένα φυσικά χαρακτηριστικά έχουν αξία αποδεικνύοντας

---

² Η 189^η σύνοδος της Ολομέλεια; Της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της ΕΟΚ, στην συνεδρίαση της 2ας Ιουλίου 1981, υιοθετεί ομόφωνα την άποψη της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας και την προώθηση της εφαρμογής της Διακηρύξεως των Δικαιωμάτων των Πνευματικά Καθυστερημένων Ατόμων του 1971, και της Διακηρύξεως για τα Δικαιώματα των Μειονεκτούντων ατόμων του 1979, που υιοθετήθηκαν από την Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ.

την ύπαρξή τους στην κοινωνία. Έτσι, η παρουσία αυτών των ανθρώπινων χαρακτηριστικών έχει αξία για το άτομο, ενώ η απουσία αυτών των χαρακτηριστικών αποτελεί «μειονέκτημα», «έλλειψη» σε επίπεδο αρνητικής κοινωνικής αξιολόγησης (Ζώνιου-Σιδέρη, 2011). Ταυτόχρονα, η αδυναμία των ατόμων με αναπηρία να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες είναι επίσης αποτέλεσμα των φραγμών που θέτει η ίδια η κοινωνία χωρίς αναπηρία. Αυτά τα κοινωνικά εμπόδια -σωματικά ή σχετικά με την συμπεριφορά- περιορίζουν τη ζωή των ατόμων με αναπηρία όπως και τις δραστηριότητές τους (Barnes, 2014).

Συνοψίζοντας, συνειδητοποιούμε ότι από τις πιο σημαντικές κοινωνικές αξίες είναι η εργασιακή απόδοση και η αισθητική, και οι αξίες κάθε κοινωνίας καθορίζουν κατά καιρούς ποιος θεωρείται ανάπηρος και σε ποιο βαθμό θεωρείται ανάπηρος και ποιος όχι. Επιπλέον, τα πρότυπα αλληλεπίδρασης και η παρουσία ή η απουσία σχέσεων μεταξύ ατόμων με και χωρίς αναπηρία παίζουν σημαντικό ρόλο στη δημιουργία αναπαραστάσεων αναπηρίας. Έτσι, «αναπηρία υπάρχει όταν ένα άτομο που βασίζεται σε μια μορφή μειονεξίας ή υπό απόδοση δεν είναι πλήρως ενσωματωμένο στους πολύπλοκους τομείς του κοινωνικού συστήματος» (Ζώνιου- Σιδέρη,2011). Στην συνέχεια, στο επόμενο υποκεφάλαιο, θα παρουσιαστούν σύντομα οι κατηγορίες της αναπηρίας.

2.2 ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΑΝΑΠΗΡΙΩΝ (ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΦΟΡΑ)

Η αναπηρία είναι ένας πολυσύνθετος όρος που περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα καταστάσεων και βλαβών που μπορούν να επηρεάσουν τις σωματικές, νοητικές ή γνωστικές ικανότητες ενός ατόμου (Τσιμπιδάκη, 2012) . Μερικοί από τους βασικότερους τύπους αναπηρίας είναι οι ακόλουθοι (Οι 6 τύποι αναπηρίας και τα χαρακτηριστικά τους, 2021):

1. Φυσικές αναπηρίες: Πρόκειται για αναπηρίες που επηρεάζουν την κινητικότητα ή την επιδεξιότητα ενός ατόμου, όπως η παράλυση, ο ακρωτηριασμός, η εγκεφαλική παράλυση, η μυϊκή δυστροφία ή η αρθρίτιδα.
2. Αισθητηριακές αναπηρίες: Πρόκειται για αναπηρίες που επηρεάζουν την ικανότητα ενός ατόμου να αντιλαμβάνεται τον κόσμο μέσω των αισθήσεών του, όπως η τύφλωση, η κώφωση ή η απώλεια γεύσης ή όσφρησης.

3. Γνωστικές αναπηρίες: Πρόκειται για αναπηρίες που επηρεάζουν την ικανότητα του ατόμου να σκέφτεται, να συλλογίζεται ή να μαθαίνει, όπως η δυσλεξία, ο αυτισμός, το σύνδρομο Down ή η διανοητική αναπηρία.
4. Ψυχιατρικές αναπηρίες: Πρόκειται για αναπηρίες που επηρεάζουν την ψυχική υγεία ενός ατόμου, όπως η κατάθλιψη, το άγχος, η διπολική διαταραχή ή η σχιζοφρένεια.
5. Αναπτυξιακές αναπηρίες: Πρόκειται για αναπηρίες που εμφανίζονται συνήθως πριν από την ηλικία των 22 ετών και επηρεάζουν τη σωματική, γνωστική ή κοινωνική ανάπτυξη ενός ατόμου, όπως η εγκεφαλική παράλυση, το σύνδρομο Down ή ο αυτισμός (Hodapp, 2005) .
6. Χρόνιες ασθένειες: Πρόκειται για μακροχρόνιες ιατρικές καταστάσεις που μπορεί να επηρεάσουν τις σωματικές ή πνευματικές ικανότητες ενός ατόμου, όπως η σκλήρυνση κατά πλάκας, ο HIV/AIDS ή ο καρκίνος.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η αναπηρία είναι ένα σύνθετο και ποικίλο φαινόμενο και πολλοί άνθρωποι μπορεί να εμφανίσουν πολλαπλούς τύπους αναπηρίας ή διαφορετικούς βαθμούς αναπηρίας. Επιπλέον, η εμπειρία κάθε ατόμου σχετικά με την αναπηρία είναι μοναδική και είναι σημαντικό να προσεγγίζουμε την αναπηρία με ενσυναίσθηση, κατανόηση και σεβασμό για τις ατομικές διαφορές (Hallahan κ.α., 2022).

2.3 ΠΑΙΔΙΑ ΚΑΙ ΚΙΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΗΡΙΑ

Τα παιδιά με κινητικές δυσλειτουργίες εντάσσονται σε ένα σύνολο μη φυσιολογικών ψυχοκινητικών προβλημάτων ανάπτυξης, που παρουσιάζουν ορισμένης μορφής σωματική μειονεξία και κινητική δυσκαμψία. Κατηγοριοποιούνται, έτσι, σε δύο μεγάλες κατηγορίες με βάση την κινητική τους αδυναμία, αναφορικά με τον Κρουσταλάκη Γεώργιο (1993):

- *Παιδιά με κινητική δυσλειτουργία εγκεφαλικής προελεύσεως*
- *Παιδιά με κινητική δυσλειτουργία ορθοπεδικής φύσεως*

Παιδιά με κινητική δυσλειτουργία εγκεφαλικής προελεύσεως: σε αυτή την κατηγορία ανήκουν παιδιά των οποίων οι σωματικές και κινητικές τους αναπηρίες οφείλονται σε ένα υπανάπτυκτο ή κατεστραμμένο Κεντρικό Νευρικό Σύστημα (ΚΝΣ), γνωστό ως εγκεφαλική δυσλειτουργία. Ο εγκέφαλος έχει υποστεί βλάβη και δεν λειτουργεί σωστά, επηρεάζοντας ποικίλες σωματικές και ψυχικές λειτουργίες και συναισθηματικές

καταστάσεις του παιδιού. Οι βασικότερες νευρολογικές δυσλειτουργίες θεωρούνται: η επιληψία, η δισχιδής ράχη, η ελαστική εγκεφαλική δυσλειτουργία και η εγκεφαλική παράλυση.

Παιδιά με κινητική δυσλειτουργία ορθοπεδικής φύσεως : Αυτά τα παιδιά έχουν ορισμένα φυσιολογικά εμπόδια, τα οποία επηρεάζουν άμεσα τις συντονισμένες φυσιολογικές λειτουργίες των οστών, των αρθρώσεων και των μυών. Συνεπώς, επηρεάζεται και η συνολική κινητικότητα του παιδιού. Αυτή η ορθοπεδική διαταραχή μπορεί να είναι από την γέννηση, επίκτητη, μόνιμη ή εξελισσόμενη μορφή. Η ευρεία κατηγορία παιδιών με ορθοπεδικές κινητικές αναπηρίες περιλαμβάνει γενικά: α) περιπτώσεις παιδιών με συγγενείς ορθοπεδικές αναπηρίες και β) περιπτώσεις παιδιών με ορθοπεδική δυσλειτουργία που αποκτήθηκε εκ των υστέρων.

3. ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ 21^{ΟΥ}

ΑΙΩΝΑ

3.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΣΕΓΙΣΗ

Τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία ανήκουν στον ευρύτερο χώρο του παιδικού βιβλίου και αποτελούν μια κατηγορία που έχει τη δική της δυναμική και ανεξαρτησία λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που τη διέπουν. Μελετώντας την εξέλιξή τους, ιδιαίτερα τη διαμόρφωσή τους, τα τελευταία 20 χρόνια, βλέπουμε την εξέχουσα θέση τους ανάμεσα σε άλλα είδη παιδικών βιβλίων.

Το στοιχείο που αρχικά εξετάστηκε για προσδιορισμό είναι η αναλογία εικόνας προς κείμενο. Η έρευνα δείχνει ότι δεν είναι η ποσότητα που καθορίζει τελικά τα εικονογραφημένα βιβλία, αλλά η λειτουργία των εικόνων μέσα στο κείμενο. Υπάρχουν πολλά εικονογραφημένα βιβλία στον χώρο της παιδικής λογοτεχνίας σήμερα, αλλά προφανώς δεν εντάσσονται άμεσα όλα στην κατηγορία των εικονογραφημένων βιβλίων. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με άλλες παραμέτρους, καθιστά δύσκολη τη διατύπωση ενός ενιαίου ορισμού (Τσιλιμένη, 2007).

Τα παιδικά βιβλία με πλούσιες εικόνες και κείμενα αποτελούν το ωραιότερο παιδικό «διαβατήριο», διότι τα βοηθούν για να εκφράσουν και να κατανοήσουν τον κόσμο και την πραγματικότητα στην οποία ζουν ως μικροί αναγνώστες. Ως είδος παιδικής λογοτεχνίας, τα εικονογραφημένα βιβλία έχουν τις δικές τους δραστηριότητες, δυναμικές και αυτονομίες και υπάρχουν πολλά είδη χωρίς εμφανείς διαφορές, οπότε είναι δύσκολο να τα ταξινομήσουμε (Ασωνίτης, 2001). Παρακάτω θα πραγματοποιήσουμε μια σύντομη αναφορά στον εννοιολογικό προσδιορισμό του όρου.

Αναφορικά με τον Μπενέκο. Α (1981:7-8) ως «...εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο εννοούμε το σύνολο εικόνων και άλλων διακοσμητικών κυρίως στοιχείων που ενταγμένα στο κείμενο έχουν σκοπό να το καταστήσουν ελκυστικότερο και πιο προσιτό ή να το τεκμηριώσουν και να το προεκτείνουν στην σκέψη του ανθρώπου». Ο Μπενέκος σε μια νεότερη συγγραφή βιβλίου του, εμπλουτίζει το ορισμό του εικονογραφημένου βιβλίου ως εκφορά είτε αποκλειστικής παρουσίασης εικόνων, είτε μιας ισότιμης λειτουργίας γλώσσας και εικαστικής τέχνης (Μπενέκος, 1990).

Ο Γ. Κιτσαράς (1993) αναφέρει πως το εικονογραφημένο βιβλίο έχει σχεδιαστεί ώστε να αναγιγνώσκεται σε παιδιά από 2 έως 8 ετών τοποθετώντας ποικίλες εικόνες και λίγο ή κάποιες φορές καθόλου κείμενο. Γενικότερα, εννοιολογικά τα

εικονογραφημένα βιβλία είναι παιδικά βιβλία στα οποία η εικονογράφηση και το κείμενο είναι σταθμισμένα ισότιμα και συνδέονται άρρηκτα.

Σύμφωνα με τον Παρμενίδη (1986) δεν εντάσσονται στην κατηγορία του εικονογραφημένου βιβλίου, τα βιβλία στα οποία απλά η εικόνα συμπληρώνει το κείμενο ή τα διακοσμεί. Με μια πρώτη ματιά στην παραπάνω προσπάθεια εννοιολογικής προσέγγισης του εικονογραφημένου βιβλίου, παρατηρείται ότι η έννοια προσδιορίζεται από μια ευρύτητα, κάτι το οποίο συμβαίνει λόγω της πολλαπλότητας των υποκατηγοριών και τύπων βιβλίων, τα οποία φέρουν ως πρωταρχικό τους γνώρισμα την εικόνα, σε μικρότερη ή μεγαλύτερη έκταση. Το δεδομένο που ξεχωρίζει τα είδη είναι η ποσότητα της εικονογράφησης μέσα στο βιβλίο σχετικά με το κείμενο και η συνάφεια με το περιεχόμενο του κειμένου.

Τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία είναι δυνατόν να είναι κείμενα από κάθε είδος, δηλαδή «δια-ειδολογικά», διότι δεν εστιάζουν σε ένα μόνο λογοτεχνικό είδος και «δια-ηλικιακά», επειδή δεν είναι αναγνώσιμα μόνο από παιδικές ηλικίες, αλλά ποικίλλουν ηλικιακά (Γιαννικοπούλου, 2008).

Σήμερα, στην ελληνική γλώσσα, όταν χρησιμοποιούμε τη λέξη παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο, εννοούμε, όπως ανέφερε ο Μπενέκος (1981), το *εικονοβιβλίο* (picture book). Όμως, η 'διαχωριστική' γραμμή μεταξύ αυτού που καλείται εικονογραφημένο βιβλίο στην αγγλική γλώσσα (*illustrated book*) και αυτού που αποκαλείται *picture book* δεν εντοπίζεται ξεκάθαρα (Σιβροπούλου, 2004). Έτσι, στην Ελλάδα όταν γίνεται αναφορά στο παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο, χρησιμοποιούμε και τους δύο όρους στην αγγλική γλώσσα (*picture book* και *illustrated book*), με τις όποιες διαφορές και ομοιότητες υπάρχουν.

Αναφορικά με τη Γιαννικοπούλου (2008), η έννοια *illustrated book* αντιστοιχεί σε ένα βιβλίο του οποίου ο γλωσσικός κώδικας προέχει του οπτικού κώδικα τόσο σε χρόνο όσο και σε αξία-σημασία, καθώς η διήγηση και η ιστορία εξελίσσονται μέσα από τον γλωσσικό κώδικα. Σε αντίθεση, ο όρος «*picture book*» αναφέρεται σε βιβλία στα οποία η αφήγηση προκύπτει ως μορφή συνεργασίας γλωσσικών και οπτικών κωδίκων, αφού η αληθινή τους εκδοχή δεν πραγματοποιείται ούτε μέσω κειμένου ούτε μέσω εικόνων, αλλά με την αλληλεπίδραση και την «συνανάγνωση» και των δύο.

Οι κύριες ιδιότητες του εικονογραφημένου βιβλίου είναι:

- α) η εικόνα, η οποία συνιστά βασικό φορέα έκφρασης του νοήματος
- β) η αφηγηματική δομή που ακολουθείται μέσα στο κείμενο έχει νοηματική συνέχεια
- γ) η μη εστίαση στη ποσότητα των εικόνων, αλλά στην σύνδεση μεταξύ τους
- δ) η σαφήνεια και απουσία περιττής λεπτομέρειας του κειμένου χωρίς να κουράζει τον αναγνώστη
- ε) η νοηματική και οπτική πληρότητα (Nodelman, 2009).

Τα εικονογραφημένα βιβλία βασίζονται στο «γύρισμα της σελίδας», δηλαδή το πως η εικόνα μπορεί να τονίσει την σημαντικότητα του κειμένου και τον τρόπο που η μια εικόνα επιδέχεται την άλλη. Το αρχικό σχέδιο του δημιουργού είναι να παρακινήσει τα παιδιά να γυρίσουν όλες τις σελίδες από το βιβλίο, περισσότερες από μια φορές.

Ως εκ τούτου, παρατηρήθηκε ότι τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία συνάδουν με την αισθητική φύση των παιδιών-αναγνωστών, βοηθούν στην ανάπτυξη της αγάπης για την ανάγνωση και μιας πιο ολοκληρωμένης κατανόησης των κειμένων, αναπτύσσουν τη φαντασία, την παρατήρηση και την κομψότητα (Καρπόζηλου, 1994).

Εκτός από τη συνεισφορά της εικονογράφησης στο κείμενο, τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία συνιστούν μια μορφή και μια «καλλιτεχνική διαδικασία» (*work of art*), που διαμορφώνει και ενισχύει τον χαρακτήρα μιας πλουραλιστικής συλλογικότητας που μπορεί να απορροφήσει και να υιοθετήσει στοιχεία διαφόρων μορφών τέχνης (Γιαννακοπούλου, 2008). Γενικότερα, τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία θεωρούνται «δια-κωδικά», δηλαδή αποτελούνται και συνδυάζονται από κειμενικούς και οπτικούς κώδικες, «δια-ηλικιακά», όπως αναφέραμε ότι απευθύνονται σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, «δια-ειδολογικά», γιατί μπορεί να περιέχουν διάφορα κείμενα και «δια-μεσικά», καθώς δέχεται τάσεις και δεδομένα από το θέατρο, την νέα τεχνολογία, τον κινηματογράφο κ.α. (Γιαννακοπούλου, 2008).

Συμπερασματικά, αξίζει να κατανοήσουμε πως στη σύγχρονη εποχή μας, την εποχή του διαδικτύου, των λοιπών μέσων μαζικής ενημέρωσης και της διαφήμισης, η εικόνα είναι αυτή που κυριαρχεί στη ζωή μας και αυτή που προσεγγίζει το παιδί από πολύ νωρίς, βοηθώντας το να γνωρίσει τον κόσμο μέσα από αυτή (Νασαινάς, 2001). Για τον παραπάνω λόγο είναι σημαντικό να εκδίδονται εικονογραφημένα βιβλία

προσαρμοσμένα στις επίκαιρες ανάγκες των παιδιών του 21^{ου} αιώνα, δημιουργώντας έτσι ένα προσιτό ρεύμα φιλαναγωγίας ακόμα και από την νηπιακή ηλικία.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Α)Ελληνική βιβλιογραφία

Η αναπηρία στην ελληνική βιβλιογραφία της παιδικής λογοτεχνίας παρουσιάζεται από το 1980 και μετά, πιο συγκεκριμένα το πρώτο βιβλίο με τίτλο σχετικό με παιδί με αναπηρία παρουσιάζεται το 1986, ενώ μετέπειτα ακολούθησαν περισσότερα βιβλία κυρίως μετά το 1990 (Καρακίτσιος, 2001). Σταθμός στην ανάπτυξή ήταν το πρόγραμμα International Board on Books for Young People (IBBY)³ το 1981 με τίτλο «Books for Children with Special Needs». Εκτός από τη συστηματική επιλογή βιβλίων για άτομα με αναπηρία, πρωτοστατεί στην επιλογή και παραγωγή έργων παιδικής λογοτεχνίας με πρωταγωνιστές παιδιά με αναπηρίες, με στόχο να μεταφέρει τα προβλήματα και τις δυνατότητές τους στους μικρούς αναγνώστες (Ελευθερίου, 2009).

Τα παιδικά βιβλία (όσα απευθύνονται σε μικρές ηλικίες) εμπεριέχουν διάφορα είδη αναπηριών: τύφλωση, σωματικές αναπηρίες, κώφωση, μαθησιακές δυσκολίες κ.λπ. (Κανατσούλη, 2014), ενώ η περιγραφή των «κινητικών προβλημάτων» είναι συχνότερη. Εάν παρατηρήσουμε την αρχαία ελληνική μυθολογία, ο Ήφαιστος, ο θεός της φωτιάς, εμφανίζεται να ήταν αντικείμενο οίκτου και χλευασμού, ενώ του δόθηκε η τέχνη του σιδηρουργού ως αποζημίωση για την αναπηρία του. Στο Θέατρο σκιών «Ο Καραγκιόζης» από την άλλη, ο οποίος έγινε γνωστός στην Ελλάδα στα τέλη του 19ου αιώνα, όσα πρόσωπα συμμετέχουν στην ιστορία και είναι με ειδικές ανάγκες είναι αντικείμενα συνεχούς κοροϊδίας με μια μορφή που κάνει τους θεατές να γελούν. Στη σύγχρονη νεοελληνική λογοτεχνία ο «Ζητιάνος» του *Καρκαβίτσα* μεταχειρίζεται την αναπηρία ως δικαιολογία βιοπορισμού και ταυτόχρονα ως αντικείμενο χλευασμού. Στα παραμύθια επίσης, που καλύπτουν όλες τις περιστάσεις της ζωής των απλών ανθρώπων, οι αναπηρίες κατέχουν εξέχουσα θέση στο περιεχόμενό τους, ενώ περιβάλλονται από μυθικά και μεταφυσικά χαρακτηριστικά (Κάργα, 2008).

Σε μια μελέτη του Τασιόπουλου (2006), ο οποίος εξέτασε τρεις συλλογές ελληνικών παραμυθιών, προέκυψαν κυρίως τέσσερις τύποι αναπηρίας όπου εμφανίζονται στα παραμύθια αυτά:

---

³ Η International Board on Books for Young People (IBBY), είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός, ο οποίος αντιπροσωπεύεται από ένα παγκόσμιο δίκτυο ανθρώπων από όλο τον κόσμο που έχουν δεσμευτεί να «ενώσουν» τα παιδιά με τα βιβλία. Περισσότερες λεπτομέρειες στο <http://www.ibby.org/>

A) Δυσκινησία και σωματική αναπηρία που εκδηλώνεται κυρίως σε άνδρες, ενώ η γυναίκα με κινητικά προβλήματα παρουσιάστηκε σε συχνότητα 1:3. Υπάρχουν όμως μυθικά πλάσματα με παρόμοια προβλήματα που εμφανίζονται, όπως τρεις νάνοι και ένας άντρας με περιορισμένη κινητικότητα, που είναι το ‘κακό’ – γεγονός που δείχνει ότι η αναπηρία είναι συνυφασμένη με την σκοτεινή πλευρά της ζωής.

B) Νοητική υστέρηση που εκδηλώνεται με ανοησία, ελαφρομυαλιά και συχνά ταυτίζεται με παράνοια.

Γ) Συναισθηματικές διαταραχές, οι οποίες αποτελούν ένα μεγάλο πρόβλημα για τους απλούς ανθρώπους, και στα παραμύθια μυθοποιείται, διότι γίνεται προσπάθεια να κατανοηθεί μέσω της δαιμονολογίας και της μαγείας, ώστε να βρεθεί μια θεραπεία.

Δ) Αισθητηριακές διαταραχές οι οποίες είναι επίσης συνδεδεμένες με κακή τύχη, συχνά λόγω τιμωρίας, κατάρας ή μαγείας.

Τα ευρήματα από την μελέτη του, υποδηλώνουν ότι τα άτομα με αναπηρία εμφανίζονται συχνά ως δευτερεύοντες χαρακτήρες και ανταποκρίνονται ανάλογα με τα συναισθήματα και τα ενδιαφέροντα του πρωταγωνιστή. Ένα άτομο με αναπηρία θεωρούνταν βάρος της μοίρας και η ευνοϊκότητά του θεωρούνταν θεϊκό σημάδι. Η επιστημονική άποψη για τα άτομα με αναπηρία δεν λαμβάνεται υπόψιν και η αποκατάστασή τους αποτελεί το αποτέλεσμα ενός μαγικού φίλτρου ή της μοίρας που προκαθορίζει την ζωή του ανάπηρου ατόμου. Το κοινωνικό περιβάλλον βλέπει τα άτομα με αναπηρίες ως γήινα ή υπερφυσικά πλάσματα, που όμως είναι μέρος του περιβάλλοντός τους, προτείνοντας στους ανθρώπους να τους αποδέχονται. Αυτή ήταν και μια μελλοντική υπόσχεση της κοινωνικής ένταξης των ατόμων με αναπηρία, όπως υποστηρίζει ο Τασιόπουλος.

Σύμφωνα με την μελέτη της Κάργα (2008) 53 παιδικά βιβλία Ελλήνων και διεθνών συγγραφέων σε διαφορετικές εποχές παρουσιάζουν άτομα με αναπηρία ως ήρωες/ηρωίδες. Όταν αναλύθηκε το περιεχόμενο των βιβλίων αποκαλύφθηκε ότι ο αριθμός των βιβλίων που ασχολούνται με θέματα αναπηρίας έχει αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες και ότι αυτές οι προσεγγίσεις δεν διαθέτουν πλέον υποτιμητικές περιγραφές. Φυσικά, η αναλογία των βιβλίων εξακολουθεί να είναι μικρή συγκρινόμενη με την συνολική ποσότητα παιδικών εικονογραφημένων βιβλίων, και συγχρόνως, υπάρχει ακόμη πολύς δρόμος για να εξαλειφθούν περιγραφές που περιέχουν μεροληψίες και στερεότυπα.

Τέλος, στην σύγχρονη εικονογραφημένη παιδική λογοτεχνία, ο πρωταγωνιστής που έχει κινητική αναπηρία παρουσιάζεται κυρίως στην παιδική του ηλικία και πρωταγωνιστεί με διάφορους τρόπους όπως συνεχώς και σε έντονο βαθμό στην ιστορία, είτε απουσιάζοντας, αλλά δίνοντας στον αναγνώστη να καταλάβει έμμεσα την κινητική του δυσκολία. Επίσης, τα παιδιά με αναπηρία παρουσιάζονται καλοσυνάτα, ευγενικά και αγαπητά στους γύρω τους. Πολλές φορές παρατηρείται όμως ότι προσπαθούν να προσαρμοστούν στην κοινωνία (Καρακίτσος, 2001).

Στην διατριβή της Κώτης Παπαντωνάκη (2018), εξετάστηκαν νεοελληνικά εικονογραφημένα βιβλία γραμμένα για μικρά παιδιά, το καθένα με τουλάχιστον έναν χαρακτήρα με αναπηρία. Το σύνολο του ερευνητικού υλικού περιλαμβάνει εξήντα ελληνικές εικονογραφήσεις. Ο κύριος σκοπός της μελέτης ήταν να μελετηθεί η διαμόρφωση φανταστικών χαρακτήρων με αναπηρία και η δημιουργία της έννοιας της αναπηρίας σε παιδικές ιστορίες με εικόνες.

Τα άτομα με αναπηρία στην ελληνική παιδική λογοτεχνία εμφανίστηκαν τη δεκαετία του '80 όταν άρχισε να διευρύνεται η θεματολογία της. Αυτή η επέκταση περιλαμβάνει επίσης τη χρήση φανταστικών χαρακτήρων με ειδικές ανάγκες σε λογοτεχνικές ιστορίες για μικρά και μεγαλύτερα παιδιά, με ή χωρίς εικονογράφιση. Οι Έλληνες συγγραφείς δοκίμασαν να απεικονίσουν χαρακτήρες με αναπηρία (ανθρώπους ή άλλους, ζωντανούς ή μη οργανισμούς) όσο πιο ρεαλιστικά και πειστικά γινόταν, αποφεύγοντας τον φανερό διδακτισμό.

Καταβλήθηκε κάθε προσπάθεια για να πειστούν οι αναγνώστες ότι η ιστορία είναι αυθεντική και ότι απεικονίζει πιστά φανταστικούς χαρακτήρες με ειδικές ανάγκες, αλλά δεν επιτυγχάνεται πάντα. Οι συγκεκριμένοι χαρακτήρες στις περισσότερες από τις εικονογραφήσεις είναι ενεργοί στην καθημερινή ζωή και παίζουν οποιοδήποτε ρόλο μπορούν. Όσον αφορά τις περιγραφές τους, περιγράφονται με ακρίβεια, τόσο με την χρήση εικόνων όσο και με την κατάλληλη λεξιλογική χρήση. Στην έρευνα αυτή, κανένας χαρακτήρας του βιβλίου δεν απεικονίστηκε με αρνητικό τρόπο. Αντίθετα, οι εικόνες δείχνουν τι μπορούν να κάνουν οι χαρακτήρες με ειδικές ανάγκες (Παπαντωνάκη, 2018).

Οι μειονεξίες, οι ασθένειες και οι αναπηρίες των παιδιών με ειδικές ανάγκες αποτυπώνονται με βάση την αίσθηση της πραγματικότητας. Οι συγγραφείς μεσολαβούν στην παρουσίαση ρεαλιστικών εικόνων παιδιών με αναπηρία

υπερβάλλοντας στις ικανότητές τους, ώστε να αντισταθμίσουν τις αδυναμίες τους. Από την άλλη πλευρά όμως, τέτοιες επιλογές μπορεί να αλλοιώσουν την εικόνα των παιδιών με αναπηρία. Είναι δύσκολο να αποτυπωθούν τα χαρακτηριστικά των παιδιών με αναπηρία σε ένα εικονογραφημένο βιβλίο. Γι' αυτό όταν υπάρχουν περιγραφές παιδιών με κινητικές αναπηρίες, η εικονογράφηση επιλέγει να είναι συνήθως από απόσταση ή από πίσω.

B) Διεθνής βιβλιογραφία

Στην διεθνή βιβλιογραφία, το ζήτημα της απεικόνισης των ατόμων με αναπηρία στο παιδικό βιβλίο είχε απασχολήσει τους συγγραφείς σε μεγάλο βαθμό. Από όταν ψηφίστηκε ο νόμος της διασφάλισης των δικαιωμάτων των ατόμων με αναπηρία στις Η.Π.Α (1 Μαρτίου του 1993) παρατηρήθηκε ότι οι αρνητικές περιγραφές των ατόμων αυτών στα παιδικά βιβλία περιορίστηκαν.

Οι ερευνητές εξέτασαν παραμύθια για μικρότερες ηλικίες που περιλάμβαναν χαρακτήρες με αναπηρίες (Ayala, 1999, Dyches, 2006) και εξακρίβωσαν ότι οι συγγραφείς τακτικά απεικόνιζαν χαρακτήρες με ειδικές ανάγκες χωρίς προσωπικότητα. Επιπλέον, η απεικόνιση ανθρώπων με ειδικές ανάγκες σε εκείνα τα παραμύθια παρουσίαζαν ανακρίβειες. Δηλαδή, τα άτομα που παρουσιάζονται ότι έχουν κινητικές δυσκολίες ή κάποιας άλλης μορφής αναπηρίας συχνά μέσω θαύματος λαμβάνουν θεραπείες και «θεραπεύονται» από αναπηρίες που στην πραγματική ζωή είναι μόνιμες. Επίσης, παρατηρήθηκε πως πολύ συγκεκριμένες αναπηρίες εμφανίζονται στην παιδική λογοτεχνία, όπως η νοητική αναπηρία.

Η ξενόγλωσση βιβλιογραφία που σχετίζεται με το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο φαίνεται ότι έχει κάνει μια ικανοποιητική και λεπτομερή μελέτη της έννοιας της αναπηρίας στα παιδικά παραμύθια. Η Hopkins (1980) ήταν από τις πρώτες που εντόπισε την αυξανόμενη παρουσία χαρακτήρων με ειδικές ανάγκες στην παιδική λογοτεχνία. Ανέφερε πως χαρακτήρες που ήταν κωφοί, με προβλήματα όρασης, σωματικά ή διανοητικά ανάπηροι, παρουσιάζονταν από τους συγγραφείς τους ως μέσο διδασκαλίας σχετικά με τις διαφορετικές μορφές αναπηριών με σκοπό την αύξηση της ευαισθητοποίησης και της κατανόησης. Υποδείκνυε, επίσης ότι όταν τα παιδιά με αναπηρίες συνδέονται με χαρακτήρες για τους οποίους διαβάζουν στα βιβλία, νιώθουν μια έντονη αίσθηση ταυτότητας. Το φαινόμενο αυτό είναι επίσης γνωστό ως *«παράθυρα και καθρέφτης»*, ένα παράθυρο στη ζωή των χαρακτήρων με αναπηρία και

ένας καθρέφτης μέσα από τον οποίο τα παιδιά με αναπηρία μπορούν να δουν τον εαυτό τους (Bailes, 2002).

Η Blaska (2004) συμφωνεί ότι το ζήτημα της ταυτότητας είναι καλό να αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της παιδικής λογοτεχνίας που σχετίζεται με την αναπηρία. Τα παιδιά με αναπηρίες αξίζει να νιώθουν μέλη του συνόλου, μέλη των οικογενειών που συνεισφέρουν, μέλη των σχολείων και των κοινοτήτων τους, όχι μόνο μέσω των εμπειριών της ζωής τους για τις διηγήσεις διαφόρων δυσκολιών που μπορεί να περνούν, αλλά και μέσω των βιβλίων. Η ‘αντανάκλαση του καθρέφτη’ στα βιβλία, λοιπόν, ενδέχεται να τονίσει την *αυτό-εικόνα* τους με θετικούς ή αρνητικούς τρόπους.

Επιπρόσθετα, η ίδια ερεύνησε 500 εικονοβιβλία για ηλικίες από 0-8 ετών, τα οποία εκδόθηκαν από το 1987 έως το 1991, για το κατά πόσο απεικόνιζαν χαρακτήρες με αναπηρίες. Από το δείγμα αυτό μόνο τα δέκα περιείχαν παιδιά με αναπηρία ως ήρωες και μόνο έξι από αυτά συγκροτούσανε αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας.

Ο τομέας της παιδικής λογοτεχνίας που σχετίζεται με την αναπηρία προσελκύει ερευνητές από όλο τον κόσμο. Επίσης, πολλά βιβλία για άτομα με κινητικές αναπηρίες έχουν λάβει βραβείο (Leininger et al., 2010). Αξιοσημείωτο είναι το ειδικό τεύχος του *Disability Studies Quarterly (DSQ)* του 2004, με ένα ολόκληρο τεύχος (No. 24) αφιερωμένο στο “*The Culture of Disability in Children’s Literature*” (*Η κουλτούρα της αναπηρίας στην παιδική λογοτεχνία*) το οποίο υπάρχει σε ψηφιακή μορφή.

Στα βιβλία που τυπώθηκαν από το 1999 έως 2009, οι βασικοί χαρακτήρες ήταν περισσότερο άντρες (Dyches, 2005), ενώ οι γυναίκες ως πρωταγωνίστριες θεωρούνταν ασήμαντες, ανενεργές, πεζές και σπάνια γινόταν αναφορά, καθώς συνήθως δεν εμφανίζονταν στις λεζάντες των εικονογραφήσεων. Στη σύγχρονη παιδική λογοτεχνία, οι χαρακτήρες με αναπηρία τακτικά εικονίζονται ως πρωτεύοντες και δευτερεύοντες. Οι ιστορίες διηγούνται κυρίως από αυτούς (60%), ενώ ένα μικρό ποσοστό (40%) είναι μέλη οικογένειας ατόμων με αναπηρία ή ο συγγραφέας ή άλλοι γνωστοί του παιδιού (Dyches. 2005). Υπάρχει, επίσης, έλλειψη καλής ποιότητας βιβλία για τα παιδιά σε αναπηρικά καροτσάκια (Burke, 2008). Λόγω της ‘ενοχλητικής’ γλώσσας που χρησιμοποιούσαν και της εικονογράφησης τους, ελάχιστοι εκδότες επιχείρησαν να τα εκδώσουν.

Σε μια μελέτη που διεξήχθη από τον Prater (2003), εξετάστηκαν 68 παιδικά και εφηβικά βιβλία που απεικόνιζαν χαρακτήρες με αναπηρίες. Η μελέτη του

επικεντρώθηκε σε βιβλία που εκδόθηκαν μεταξύ 1965 και 1996. Με βάση τα ευρήματα, ο Prater (2003) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι από τους χαρακτήρες στα βιβλία ήταν υποστηρικτικοί χαρακτήρες και όχι κύριοι χαρακτήρες. Λίγα βιβλία γράφτηκαν από την άποψη του ατόμου που είχε αναπηρία. Ορισμένοι συγγραφείς των βιβλίων προσδιόρισαν σαφώς το άτομο με αναπηρία, ενώ άλλοι συγγραφείς άφησαν στους αναγνώστες να αποφασίσουν ποια αναπηρία απεικονίζεται. «Σήμερα, οι συγγραφείς περιλαμβάνουν χαρακτήρες με αναπηρίες για να επικεντρωθούν στη ζωή ενός ατόμου με αναπηρία, να πουν μια ιστορία που τυχαίνει να περιλαμβάνει άτομο με αναπηρία ή να διδάξει για την αναπηρία».

Σε άλλη διπλωματική μελέτη που υλοποίησε η Abbey Urban (2014) παρατήρησε, εκδόσεις μεταξύ 2000-2013, 10 παιδικά βιβλία φαντασίας που σχετίζονταν με αναπηρίες. Επιλέχθηκε η ερευνητική μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης για την επιτυχημένη επεξήγηση των συγκεκριμένων παιδικών βιβλίων, σε ένα εύρος ηλικιών από νηπιαγωγείο έως δημοτικό, που απεικόνιζαν χαρακτήρες με αναπηρία, εστιάζοντας ταυτόχρονα σε συγκεκριμένα κριτήρια και συγκεντρώνοντας δεδομένα. Χρησιμοποιήθηκαν ποσοτικά δεδομένα για να μετρηθεί η συχνότητα περιγραφής του είδους της σχέσης των αναπηριών, όπως αντιπροσωπεύεται στα βιβλία. Το πρώτο συμπέρασμα που προέκυψε από τη μελέτη είναι ότι οι χαρακτήρες με αναπηρίες παρουσιάζονται συχνά ως κύριοι και δευτερεύοντες χαρακτήρες στη παρούσα παιδική λογοτεχνία. Σε μορφή ποσοστών, το 60% των βιβλίων αφηγούνται από την πλευρά του χαρακτήρα με αναπηρία, ενώ το 40% των βιβλίων αφηγούνται είτε από την πλευρά των μελών της οικογένειας, είτε από την πλευρά του συγγραφέα. Το δεύτερο συμπέρασμα που προέκυψε από αυτή τη μελέτη είναι ότι τα βιβλία τώρα έχουν περισσότερες πιθανότητες να είναι εξειδικευμένα για την αναπηρία (80%), σε αντίθεση με βιβλία για ένα άλλο θέμα που περιλαμβάνουν χαρακτήρες με αναπηρίες (Urban, 2014).

Οι Dyches, Prater και Cramer (2001) διερεύνησαν βιβλία που περιείχαν χαρακτήρες με αναπηρίες. Η έρευνα τους, τους οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι περισσότεροι χαρακτήρες στα βιβλία τους εμφανίστηκαν με θετικό πρίσμα. Τα βιβλία που απεικόνιζαν άτομα με αναπηρία στο παρελθόν ήταν πολύ διαφορετικά από το πώς απεικονίζονται σήμερα. Οι συγγραφείς έχουν κάνει πολύ δρόμο στην απεικόνιση χαρακτήρων με ειδικές ανάγκες ως θετικές και όχι αρνητικές απεικονίσεις. Σχετικά με τη διαφορετικότητα, παρατηρούμε ότι τα παιδικά βιβλία για παιδιά με αναπηρίες εμφανίζουν ελλείψεις στην ποικιλομορφία. Εξακρίβωσαν, επίσης, ότι περίπου όλοι οι

ήρωες με αναπηρίες ήταν αγόρια. Αυτή η μελέτη επιδειχνει επιπροσθέτως ότι οι γνωστικές αναπηρίες (70%) υπερσχύουν συγκριτικά με τις σωματικές αναπηρίες (30%). Αυτό που υπογραμμίζουν, ωστόσο, είναι ότι τα βιβλία που εξειδικεύονται για την αναπηρία, διδάσκουν τον αναγνώστη σχετικά με εκείνη με κατατοπιστικό και ελκυστικό τρόπο.

Τέλος, οι συγγραφείς και οι εικονογράφοι καλό είναι να ανακαλύψουν σύγχρονους τρόπους και να κατανοήσουν περισσότερο την αναπηρία για να την απεικονίσουν ακριβέστερα. Δεδομένου ότι τα παιδιά με σωματικές αναπηρίες εγγράφονται συχνά σε δημόσια σχολεία, υπάρχει ανάγκη για ισότιμη εκπροσώπηση στις εικόνες. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο προτείνεται να απεικονίζονται τα παιδιά σε αναπηρικά αμαξίδια ως πρωτεύοντες ή δευτερεύοντες χαρακτήρες που πρέπει να αναπτυχθούν και να τους δοθούν ιδιότητες διαφορετικές από τις δυσκολίες τους (Burke, 2008). Τα παιδιά με σωματικές αναπηρίες ήδη αντιμετωπίζουν την δυσκολία τους γενναία, χωρίς να φοβούνται και δεν χρειάζονται λύπηση. Οι συντελεστές των βιβλίων είναι απαραίτητο να αναφέρουν τις ομοιότητες των παιδιών αυτών με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης και όχι τις διαφορές τους, ώστε να δημιουργηθούν εικονογραφημένα βιβλία με απεικονίσεις της κινητικής αναπηρίας χωρίς ‘ταμπού’. Αν και μία από τις λειτουργίες της παιδικής λογοτεχνίας είναι να «οδηγεί» τους αναγνώστες (παιδιά) στην επίγνωση και στη συνέχεια στην αποδοχή του «άλλου», οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα για τις αναπηρίες πρέπει να εξαλειφθούν, αλλιώς θα παραμένουν βαθιά ριζωμένα (Σεμερτζίδου, 2008).

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1 ΣΚΟΠΟΙ-ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Σκοπός της εργασίας είναι να εξετάσει τον τρόπο με τον οποίο αναπαρίστανται οι χαρακτήρες με ειδικές ανάγκες, κυρίως όσοι ανήκουν στην ομάδα των ατόμων που αντιμετωπίζουν κινητικά προβλήματα, σε παιδικά εικονογραφημένα βιβλία. Ως εκ τούτου, ο κύριος στόχος της σύντομης έρευνας είναι να ανιχνεύσει τη συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας, ιδιαίτερα των παιδικών εικονογραφημένων βιβλίων, στην οικοδόμηση της έννοιας της αναπηρίας, καθώς και να συμπληρώσει τα κενά που υπάρχουν στην έρευνα των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων με χαρακτήρες με κινητική αναπηρία.

1.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας και οι διεθνείς έρευνες με αντικείμενο την απεικόνιση της αναπηρίας λεκτικά ή εικονιστικά στα παιδικά βιβλία οδήγησαν στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα:

- ✓ Ποια είναι τα βασικά στοιχεία της ταυτότητας του ήρωα με κινητική αναπηρία (φύλο, ηλικία, μορφή, όνομα);
- ✓ Ο χαρακτήρας με κινητική αναπηρία είναι πρωταγωνιστικό ή δευτερεύον πρόσωπο στην αφηγούμενη ιστορία;
- ✓ Η κινητική αναπηρία παρουσιάζεται με άμεσο ή με έμμεσο τρόπο (λεκτική ή εικονιζόμενη) στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο; Υπάρχει ρεαλιστική απεικόνιση από τους εικονογράφους;
- ✓ Πώς διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις του χαρακτήρα με κινητικά προβλήματα με τους άλλους συνανθρώπους του;
- ✓ Σε ποιόν βαθμό είναι η αναπαράσταση του ήρωα απαλλαγμένη από στερεότυπα;
- ✓ Οι εικονιστικές απεικονίσεις των χαρακτήρων με κινητική αναπηρία ταιριάζουν με τις λεκτικές τους αναπαραστάσεις;
- ✓ Ποια η συναισθηματική κατάσταση του χαρακτήρα με κινητική αναπηρία; Πως βιώνει την αναπηρία του;

1.3 ΜΕΘΟΔΟΣ

Στην εργασία αυτή, η ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιείται είναι η ανάλυση περιεχομένου σε συνδυασμό με την ανάλυση οπτικού σχεδιασμού. Αυτές οι μέθοδοι επιλέχθηκαν, γιατί τα παιδικά βιβλία χρησιμοποιούνται ως φορείς-πηγές πληροφοριών για την διεξαγωγή της παρούσας έρευνας. Οι μέθοδοι ανάλυσης περιεχομένου και ανάλυση του οπτικού σχεδιασμού απαιτούν ανάγνωση, ανάλυση των εικόνων και στη συνέχεια εκτίμηση των κειμένων καθώς και την σύνδεση εικόνας-κειμένου.

Η έρευνά μας χρησιμοποιεί κυρίως την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, καθώς θα αναλυθούν και θα μελετηθούν μόνο κείμενα των βιβλίων που σχετίζονται με τον θεματικό άξονα της εργασίας. Η συλλογή υλικού μέσω γραπτών κειμένων απαιτεί έναν τρόπο αντιμετώπισης της συμβολικής συμπεριφοράς. Δηλαδή, οι αξίες και οι στάσεις μεταδίδονται σε μεγάλο βαθμό μέσω της γραπτής επικοινωνίας. Η συστηματική τεκμηρίωση αυτών των φαινομένων πραγματοποιείται με την διάταξη και κατηγοριοποίησή τους, τον προσδιορισμό της ποσοτικής τους αξίας και των συσχετισμών που δημιουργούνται μεταξύ τους. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, αυτή η διαδικασία ονομάζεται ανάλυση περιεχομένου. Σύμφωνα με τον Berelson (1952), *«Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια ερευνητική τεχνική που χρησιμοποιείται για να περιγράψει αντικειμενικά, συστηματικά και ποιοτικά το περιεχόμενο της γραπτής ή προφορικής επικοινωνίας»*.

Ο Berelson (1952) επισήμανε τρεις σκοπούς των υπηρεσιών της ανάλυσης περιεχομένου: ο πρώτος αφορά τα χαρακτηριστικά του ίδιου του περιεχομένου, ο δεύτερος επιδιώκει να οδηγηθεί σε συμπεράσματα σχετικά με τα γνωρίσματα των δημιουργών περιεχομένου και ο τρίτος επικεντρώνεται στο είδος του κοινού για το οποίο ορίζεται η επικοινωνία. Επιπρόσθετα, για να υλοποιηθεί σωστότερα η έρευνα και να υπάρχουν τα αντικειμενικά αποτελέσματα καθορίζονται ωριότερα τα απαραίτητα κριτήρια της ανάλυσης (παρατίθενται παρακάτω).

Σχετικά με την οπτική ανάλυση του περιεχομένου, το εικονογραφικό υλικό που συνδέεται με το κείμενο στα παιδικά βιβλία εμπεριέχει μια ποικιλία τύπων εικόνων, που έχουν διαφορετικές λειτουργίες. Η προσθήκη οπτικών συμβόλων αποκαλύπτει σε κάποιο βαθμό την εκτίμηση από την μεριά των συντακτών της σημασίας της εικονογράφησης και των διαφόρων *σημειωτικών συστημάτων (λεκτικών και οπτικών)*. Τα εικονογραφικά υλικά μπορούν να καλύψουν ένα ευρύ φάσμα όπως σκίτσα-

ζωγραφιές, αυθεντικές εικονογραφήσεις βιβλίων, φωτογραφίες κ.α. Οι δύο κύριες ταξινομήσεις του εικονογραφικού υλικού εμπεριέχουν:

α) πρωτότυπο εικονογραφικό υλικό

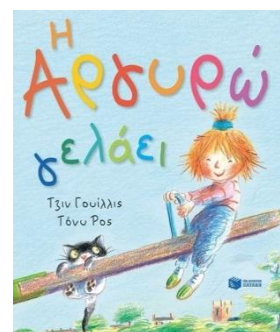
β) δευτερεύον-μη πρωτότυπο εικονογραφικό υλικό (σκίτσα) (Πηλιανίδου, 2019).

Τέλος, οι ερευνητές ακολουθούν στην ποιοτική ανάλυση τα παρακάτω: Ταξινόμηση της ανάλυσης σύμφωνα με ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία τελικά κυριαρχούν, Ανάλυση ενός δείγματος έρευνας και διαχωρισμός σε μονάδες ανάλυσης σύμφωνα με κανόνες και λήψη κριτηρίων αξιοπιστίας και εγκυρότητας ώστε τα ευρήματα είναι συγκρίσιμα με άλλες μελέτες.

1.4 ΔΕΙΓΜΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στην έρευνα που υλοποιείται επιλέχθηκαν συνολικά τέσσερα (4) παιδικά εικονογραφημένα βιβλία, που το καθένα αντιπροσωπεύει την κινητική αναπηρία. Ως προς το εξώφυλλό τους, δεν είναι όλα ομοιόμορφα: άλλα δείχνουν την κινητική αναπηρία του ήρωα (Τρελό μου αμαξίδιο) και άλλα δείχνουν τυπικά τον ήρωα ως ένα παιδί χωρίς αναπηρία. Ωστόσο, δεδομένου του ηλικιακού εύρους στο οποίο απευθύνονται, ο αριθμός των σελίδων δεν διαφέρει πολύ. Το εξώφυλλο του καθενός εικονογραφημένου βιβλίου περιλαμβάνει το όνομα, τον τίτλο και την έκδοση του συγγραφέα και του εικονογράφου. Συγκεκριμένα:

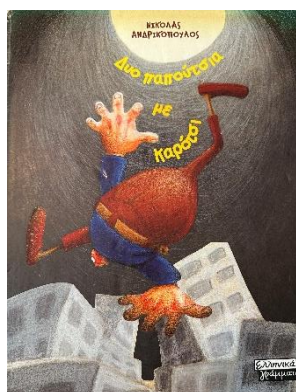
Το πρώτο βιβλίο με τίτλο «Η Αργυρώ γελάει» του Τζιν Γουίλλις (32 σελίδες), είναι σκληρόδετο και έχει διαστάσεις 24cm x 21cm. Η ηρωίδα αυτού του βιβλίου, η Αργυρώ είναι ένα παιδί που δεν διακρίνεται από τα άλλα παιδιά της ηλικίας της σε όλο το βιβλίο, και μόλις στην τελευταία σελίδα του βιβλίου συνειδητοποιούμε ότι είναι ένα παιδί με ειδικές ανάγκες (κινητικό πρόβλημα). Απευθύνεται σε παιδιά από 3 έως 6 ετών.

Το δεύτερο βιβλίο από την σειρά: Μόζα η γάτα με τίτλο: «Η μάγισσα Αμπουλίνα» της Ιωάννας Σταματοπούλου (45 σελίδες), έχει εύκαμπτο εξώφυλλο, διαστάσεις 21cm x 21cm. και απεικονίζει την καθημερινότητα ανθρώπων με κινητικά προβλήματα, τις ασχολίες, τα χόμπι τους, τις δυσκολίες

που περνούν με σκοπό να πληροφορήσει και να ευαισθητοποιήσει τους μικρούς αναγνώστες με έναν «μαγικό τρόπο» για την κινητική αναπηρία. Απευθύνεται σε παιδιά από 6 έως 9 ετών.

Στο τρίτο βιβλίο της έρευνας «Τρελό μου αμαξίδιο» του Μερκούριου Αυτζή (36 σελίδες), το αναπηρικό καροτσάκι-σύντροφος της νεαρής ηρώιδας με κινητική αναπηρία προσπαθεί να ξεπεράσει τα όρια της φαντασίας ή της πραγματικότητας και να πραγματοποιήσει τις επιθυμίες της πρωταγωνίστριας-αναβάτριας του. Ο αναγνώστης παρακολουθεί την εξέλιξη της ιστορίας από την αρχή με συνεχώς κλιμακούμενες τις περιπέτειες των φανταστικών χαρακτήρων μέχρι την τελική κορύφωσή της ιστορίας και την κάθαρση που νιώθει στο τέλος.

Το τελευταίο βιβλίο το οποίο ερευνήθηκε είναι «Δύο παπούτσια με ένα καρότσι» του Νικόλα Ανδρικόπουλου (27 σελίδες). Σε αυτό παρουσιάζεται η ιστορία ενός ενήλικα, καθημερινού τύπου, ο οποίος αφηγά τους κρατικούς κανονισμούς που διευκολύνουν ένα άτομο με σωματική αναπηρία να κυκλοφορεί σε αναπηρικό καροτσάκι για να εξυπηρετήσει τον εαυτό του, ενώ τακτοποιεί τις υποθέσεις του εις βάρος των ατόμων αυτών. Όμως μια πτώση, θα του αλλάξει τα όσα γνώριζε έως τώρα.

1.5 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ- ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Το ερευνητικό μας υλικό, αφού αποκλείσαμε το μη ανταποκρινόμενο στα κριτήρια μας, αποτελείται από 4 σύγχρονα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία, ελληνικά και σε μετάφραση, τα οποία εκδόθηκαν από ελληνικούς εκδοτικούς οίκους από το 2000 έως σήμερα. Ως κριτήρια επιλογής των έργων τέθηκαν:

- ✓ Να απευθύνεται σε παιδιά ηλικιών από 3 έως 9 ετών.
- ✓ Να ανήκει στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία του 21^{ου} αιώνα με θέμα την κινητική αναπηρία.
- ✓ Να υπάρχει έστω ένας ήρωας με κινητική αναπηρία.

Τις τελευταίες δεκαετίες, η ελληνική εκδοτική αγορά έχει αναπτύξει μία κατηγορία βιβλίων η οποία εμφανίζει και παρουσιάζει τα παιδιά με αναπηρίες ως κεντρικά πρόσωπα των ιστοριών, στην ‘καρδιά’ της μυθοπλασίας. Τα παιδιά με σωματικές, γνωστικές και ψυχολογικές αναπηρίες ‘ιχνογραφούνται’ με τις λέξεις και τις εικόνες του παιδικού εικονογραφημένου βιβλίου, αποκτώντας ταυτότητες και λαμβάνοντας τον ρόλο του πρωταγωνιστή της αφήγησης. Διαβάζοντας εικονογραφημένα παιδικά βιβλία με θέμα την αναπηρία, στοχεύετε να καταργηθούν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την αναπηρία, ευαισθητοποιώντας τα παιδιά-αναγνώστες, ώστε να αναγνώσουν και να αποδεχτούν την διαφορετικότητα.

Έχοντας θέσει το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, επέλεξα να αναλάβω αυτή τη πτυχιακή εργασία ερευνώντας και αναλύοντας συγκεκριμένα παιδικά βιβλία με θέμα την κινητική αναπηρία, επικεντρωμένη στα μηνύματα που μεταφέρουν μέσω των λεκτικών και των οπτικών αναπαραστάσεων που υιοθετήθηκαν από τους δημιουργούς. Το ερευνητικό υλικό πραγματεύεται θέματα της διαφορετικότητας και της αποδοχής της. Οι πρωταγωνιστές στα βιβλία ορίζονται από βιολογική, εγγενή και απaráμιλλη ποικιλομορφία.

Οι χαρακτήρες που απεικονίζονται στα επιλεγμένα παιδικά βιβλία με εικόνες μπορούν με ευκολία να αναγνωριστούν και συνδέονται με τις περιγραφές των κειμένων. Οι εικόνες που περιέχονται στα βιβλία είναι καλοσχεδιασμένες, αισθητικά ποιοτικές και χρήσιμες για καλύτερη κατανόηση του νοήματος και του θέματος. Αντιστοιχούν στην αναγνωστική ηλικία των παιδιών, στη γλωσσική τους ικανότητα, καθώς και στην αντιληπτική και συναισθηματική τους εξέλιξη έως την ηλικία που βρίσκονται.

Συνοπτικά, μπορούμε να πούμε ότι η ερευνητική διαδικασία ακολουθεί τα ακόλουθα στάδια:

- ✓ Στην αρχή, επιλέχθηκε το θέμα της έρευνας.
- ✓ Καθορίστηκε το ερευνητικό δείγμα-υλικό (4 εικονογραφημένα παιδικά βιβλία).
- ✓ Διατυπώθηκαν ερευνητικά ερωτήματα.
- ✓ Προσδιορίστηκε η μέθοδος ανάλυσης του περιεχομένου των βιβλίων.
- ✓ Αποτυπώθηκαν τα κριτήρια επιλογής του εν λόγω δείγματος.
- ✓ Κατηγοριοποιήθηκαν τα ευρήματα με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα που είχαν τεθεί.

✓ Παράχθηκε η εξαγωγή των συμπερασμάτων της έρευνας.

2. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Από τα 4 εικονογραφημένα παιδικά βιβλία που επιλέχθηκαν για ανάλυση στο προηγούμενο κεφάλαιο, εντοπίστηκαν 4 χαρακτήρες με κινητική αναπηρία. Εξετάστηκαν ως προς τις παρακάτω κατηγορίες: το φύλο, την ηλικία τους και τον την μορφή με την οποία παρουσιάζονται, και το πώς αυτή παρουσιάζεται (λεκτικά ή εικονιστικά, ρεαλιστικά ή μη). Ακόμη μας απασχόλησε το αν η αναπηρία παρουσιάζεται στην αρχή ή στο τέλος της ιστορίας. Επιπλέον, εξετάζεται το αν είναι πρωταγωνιστικός ή δευτερεύων χαρακτήρας, καθώς επίσης, οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται με το περιβάλλον του, η συναισθηματική του κατάσταση και ο βαθμός στερεοτυπικής αναπαράστασης του ήρωα.

A) Βασικά στοιχεία ταυτότητας του ήρωα με κινητική αναπηρία

Τα περισσότερα βιβλία δεν αναφέρουν την ηλικία ή τον ακριβή ορισμό της, αλλά είναι κατανοητό από τα συμφραζόμενα, τις άμεσες ή έμμεσες αναφορές, και εικόνες το γεγονός ότι οι περισσότεροι ήρωες και ηρωίδες είναι ακόμα στο σχολείο:

Η Αργυρώ παρουσιάζεται να κάνει μαθηματικές πράξεις και δίπλα της να εντοπίζεται η δασκάλα της (*Η Αργυρώ γελάει*, σελ. 27). Κατανοούμε ότι ανήκει μάλλον στο ηλικιακό φάσμα του δημοτικού σχολείου. Επίσης η ηρωίδα είναι κορίτσι και το όνομά της κοινό.

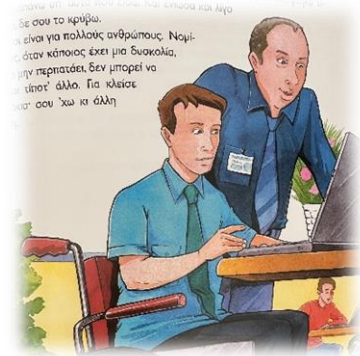
Στο βιβλίο «*Δύο παπούτσια με ένα καρότσι*» ο κύριος Λάζαρος Εαυτούλης φανερώνεται ως ενήλικας όταν αγοράζει τα παπούτσια του από κατάστημα υποδημάτων (σελ. 10), το οποίο αποτυπώνεται και εικονιστικά. Ο πρωταγωνιστής είναι ενήλικος άνδρας ενώ το όνομά του είναι συμβολικό .

Στην *Μόζα*, η γάτα παρουσιάζεται μια γάτα στην οποία ξαφνικά εμφανίζεται μια μάγισσα στο μπαλκόνι της και πραγματοποιούν ένα ταξίδι. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε την ηλικία, αλλά μπορούμε λόγω εικονογράφησης να εντοπίσουμε τα

άτομα με κινητική αναπηρία όπου επισκέπτεται στο ταξίδι αυτό, τα οποία είναι από παιδιά σχολείου έως ενήλικες. Η πρωταγωνίστρια είναι κορίτσι, ζώο και το όνομα είναι ιδιαίτερο.

Στο «*Τρελό μου αμαξίδιο*», η Νανά είναι μαθήτρια σχολείου το οποίο αποτυπώνεται τόσο λεκτικά, όσο και εικονιστικά με την συμμετοχή της στην σχολική παρέλαση (σελ. 35). Η πρωταγωνίστρια είναι το αναπηρικό αμαξίδιο, αλλά η αναβάτριά του είναι κορίτσι. Η αφήγηση γίνεται από το αμαξίδιο και το όνομα της (Νανά) είναι κοινό στην κοινωνία ως χαϊδευτικό ενός γυναικείου ονόματος.

Καταλήγουμε, λοιπόν, ότι στη συγκεκριμένη έρευνα παρουσιάζονται 2 κορίτσια που βιώνουν την κινητική αναπηρία, υπάρχει 1 θηλυκό γατάκι που ταξιδεύει και βλέπει όσους βρίσκονται σε αμαξίδιο (κορίτσια και αγόρια) και 1 ενήλικος άνδρας. Στην βιβλιογραφία το ποσοστό των ανδρών που έχουν κινητική αναπηρία είναι πολύ μεγαλύτερο από αυτό των γυναικών. Δηλαδή, έχουν εντοπιστεί ότι τα περισσότερα εικονογραφημένα βιβλία παρουσιάζουν αρσενικού γένους χαρακτήρες με κινητική αναπηρία. Όμως, στην εργασία αυτή επιλέχθηκαν τα βιβλία που ανήκουν στο μικρότερο ποσοστό για να ερευνηθεί και αυτή η οπτική.

Σχετικά με το βιβλίο *Μόζα, η γάτα*, τα λογοτεχνικά έργα χρησιμοποιούν συχνά φανταστικούς χαρακτήρες που, ανάλογα με την ηλικία του κοινού για το οποίο προορίζονται, μπορεί να μην είναι άνθρωποι. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά είναι πιο πιθανό να ταυτιστούν με τα ζώα και να αναπτύξουν θετική στάση απέναντι στα μηνύματα που μεταφέρονται με λόγια. Η φαντασία βοηθά επίσης στην ενίσχυση της αφήγησης. Τα ανθρωπόμορφα πλάσματα ή ζώα που μιλούν, ενεργούν και συμπεριφέρονται σαν άνθρωποι είναι πιο ελκυστικά για τους μικρούς αναγνώστες, πυροδοτούν τη φαντασία και μπορεί να είναι ευκολότερα πρότυπα.

B) Ρόλος του ήρωα με κινητική αναπηρία στα εικονογραφημένα βιβλία

Στα εικονογραφημένα βιβλία που επιλέχθηκαν εντοπίστηκε ότι ο ρόλος των χαρακτήρων με κινητική αναπηρία είναι δευτερεύων. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο η «*Μόζα, η γάτα*» η Μάγισσα Αμπουλίνα και η Μόζα ταξιδεύουν κάνοντας στάσεις σε μέρη όπου συναντούν άτομα με κινητική αναπηρία. Στην ιστορία αυτή η πρωταγωνίστρια είναι η γάτα, η οποία δεν έχει κάποια αναπηρία, ενώ σε δευτερεύοντα ρόλο συμμετέχουν οι χαρακτήρες με αναπηρία. Στο «*Τρελό μου αμαξίδιο*», παρόλο που στην ιστορία συμμετέχει η Νανά το κορίτσι που βιώνει την αναπηρία, κατέχει δευτερεύον ρόλο γιατί όλη η ιστορία αφηγείται από την σκοπιά του αναπηρικού αμαξιδίου στο οποίο κάθεται. Στο παιδικό βιβλίο «*Δύο παπούτσια με καρότσι*» ο κύριος Λάζαρος ο Εαυτούλης είναι τυπικής ανάπτυξης, αλλά ο κόσμος στον οποίο ξαφνικά 'πέφτει' είναι δημιουργημένος, έτσι ώστε να μπορούν να κινούνται με τα αμαξίδια τους οι πολίτες. Κατανοούμε, λοιπόν ότι ο Λάζαρος είναι ο πρωταγωνιστής και οι πολίτες δευτερεύοντες χαρακτήρες. Όμως, στη βιβλίο «*Η Αργυρώ γελάει*», η Αργυρώ είναι η πρωταγωνίστρια της ιστορίας, σε αντίθεση με τα άλλα εικονογραφημένα βιβλία.

Γ) Παρουσίαση της κινητικής αναπηρίας στα εικονογραφημένα βιβλία

Στην ιστορία της μικρής Αργυρώς, στο βιβλίο του Τζιν Γουίλις αντιλαμβανόμαστε τη φυσιολογική ζωή ενός παιδιού: *η Αργυρώ γελάει, τραγουδάει, κάνει κούνια και χαμογελάει, χορεύει, ιππεύει, είναι περήφανη κι ευχαριστημένη...* Όμως φαινομενικά δεν υπάρχει κάποια διαφορά. Στην τελευταία σελίδα η Αργυρώ είναι σε αναπηρικό καροτσάκι και μαθαίνουμε ότι έχει κινητικό πρόβλημα, που φυσικά δεν φαίνεται να επηρεάζει την καθημερινότητά της και τη ζωή της γενικότερα. Η τελευταία πρόταση του βιβλίου είναι «*Αυτή είναι η Αργυρώ: ένα παιδάκι σαν εμένα, ένα παιδάκι σαν εσένα*», όπου εκεί παρουσιάζεται με ρεαλιστικό τρόπο η αναπηρία της Αργυρώς. Επιλέγοντας την συγκεκριμένη οπτική γωνία ο αναγνώστης εισάγεται σκόπιμα σε αυτήν την πλάνη για να αντιληφθεί ότι από τις κινητικές δυσκολίες, τα παιδιά με κινητική αναπηρία δεν διαφέρουν από τα τυπικής ανάπτυξης παιδιά και έχουν ομαλή ζωή. Καταλήγουμε, στην έμμεση έκφραση της κινητικής αναπηρίας με ρεαλιστική εικονογράφηση η οποία έχει ωραιοποιηθεί λόγω της ηλικίας στην οποία απευθύνεται.

Στο «*Τρελό μου αμαξίδιο*» ο πρωταγωνιστής άψυχος, χωρίς αναπηρία χαρακτήρας, θαρραλέος, ευκίνητος, δοτικός, καλοδιάθετος, «*τρελός*» (κατά την Νανά) εξακριβώνει τα ελαττώματα του κοινωνικού συστήματος και τις αμέλειες της

Πολιτείας για τους χαρακτήρες χωρίς κινητική αναπηρία που εμποδίζουν την ελεύθερη μετακίνησή τους. Γι' αυτόν τον λόγο ονειροπολώντας τη μεταφέρει παντού, αν και ξαφνικά προσγειώνεται στην πραγματικότητα, επειδή προσκρούει με αμάξι, διότι δεν υπήρχε η απαιτούμενη σήμανση. Η αναπηρία της Νανάς γίνεται αντιληπτή από την πρώτη σελίδα ακόμα και από το εξώφυλλο με άμεση ρεαλιστική απεικόνιση και με την λεκτική περιγραφή που κάνει το αμαξίδιο της.

Στο βιβλίο του Νικόλα Ανδρικόπουλου *«Δύο παπούτσια με ένα καρότσι»* που αναπτύσσει θεμελιωδώς την ενσυναίσθηση μέσω της τεχνικής της αντιστροφής, ο κύριος Εαυτούλης 'πέφτει' σε μία χώρα όπου ζουν μονάχα άτομα με κινητικές αναπηρίες και μεταφέρονται μόνο με αναπηρικά αμαξίδια. Στην προσπάθειά του να γυρίσει στη πατρίδα του, αντιμετωπίζει όλα τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσει κάποιος σε μία κοινωνία με μια δομημένη διευκόλυνση, αγνοώντας τον αποκλεισμό ετερογενών στοιχείων. Εδώ, τα άτομα με κινητική αναπηρία είναι η κύρια ομάδα, και η διαμόρφωση του χώρου έχει σχεδιαστεί γύρω από τις δικές τους ανάγκες κινητικότητας. Επιπλέον, στην αφήγηση ο πρωταγωνιστής βιώνει το άγχος της συνεννόησης μέσα από τις αλληλεπιδράσεις του με τη γραφειοκρατία. Ο πρωταγωνιστής δεν βιώνει κάποια μορφή αναπηρία, όμως η χώρα όπου προσγειώνεται αποτελείται μόνο από άτομα με κινητική αναπηρία τα οποία κάθονται σε αμαξίδιο. Ο αναγνώστης με ρεαλισμό παρατηρεί λεκτικά και εικονιστικά την κινητική αναπηρία τους.

Το βιβλίο της Μόζας, *Η μάγισσα Αμπουλίνα* τονίζει την αποκατάσταση των ατόμων με κινητικές αναπηρίες. Η Μόζα περιηγείται με τη μάγισσα Αμπουλίνα για να συναντήσει άτομα με κινητικές αναπηρίες. Η πρώτη στάση είναι ένα νοσοκομείο και έπειτα ένας χώρος αποκατάστασης. *«Είμαστε σε ένα νοσοκομείο, απάντησε η Αμπουλίνα. Στο ειδικό τμήμα όπου βοηθάνε τους ανθρώπους με «προβλήματα» στα πόδια τους. Κάποιοι από αυτούς έχουν έρθει εδώ έπειτα από ατύχημα και κάποιοι άλλοι έπειτα από αρρώστια [...] Αυτοί είναι οι νοσοκόμοι. Φροντίζουν τους αρρώστους μέχρι να μπορούν να πάνε πια στο σπίτι τους»* (σ.16). Στην συνέχεια η μάγισσα άρχισε να της μιλά για τις ικανότητες που χρησιμοποιούν και για ό,τι μπορούν να τελέσουν, ίσως με διαφορετικούς τρόπους από τα άτομα χωρίς αναπηρία, εκτός σπιτιού (συνεργείο αυτοκινήτων για ειδικά αυτοκίνητα, γραφείο εργασίας, αίθουσα χορού, γήπεδο μπάσκετ, Παραολυμπιακοί αγώνες, παρκάρισμα στις ράμπες των αναπήρων, μετρό, εργαστήριο ζωγραφικής). Παρατηρούμε ότι ως ήρωες συμμετέχουν τόσο άντρες, όσο

και γυναίκες και από τις εικονογραφήσεις φαίνονται ενήλικες. Δεν γνωρίζουμε τα ονόματα τους και έχουν όλοι κινητική αναπηρία, είτε από επίκτητη αρρώστια, είτε εκ γενετής. Η αναπηρία παρουσιάζεται από τα λόγια της Αμπουλίνας. Οι χαρακτήρες παρουσιάζονται μεμονωμένα και δεν δημιουργούν σχέσεις με άλλα άτομα. Υπάρχουν ρεαλιστικές απεικονίσεις ατόμων με κινητική αναπηρία, επειδή δεν είναι περιορισμένοι στο σπίτι τους, αλλά τους παρατηρούμε να παίζουν μπάσκετ, να εργάζονται, να χρησιμοποιούν τα μέσα μαζικής μεταφοράς, να οδηγούν κ.λπ.

Δ) Διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων του χαρακτήρα με κινητικά προβλήματα με τους άλλους συνανθρώπους του

Σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις των ηρώων θα τις χωρίσουμε σε δύο κατηγορίες: στην σχέση με το οικογενειακό τους περιβάλλον και στην σχέση με την κοινωνία γενικότερα. Δεν είναι απαραίτητα ότι θα εντοπίσουμε και τις δύο σχέσεις στα κείμενα που μελετάμε, αλλά θέλουμε να βρούμε πως συμπεριφέρονται οι άλλοι στον ήρωα με κινητική αναπηρία.

Στην *Αργυρώ*, η ηρωίδα εμφανίζεται μόνη και με φίλους, με ενήλικες ή με παιδιά. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα ρήματα που χρησιμοποιούνται στις προτάσεις του βιβλίου δηλώνουν έντονη κίνηση, όπως: πετάει, χορεύει, ιππεύει, στριφογυρνάει, τραβά κουπί κάτι που με μια πρώτη ανάγνωση φαίνεται φυσιολογικό, αλλά στην δεύτερη ανάγνωση είναι οξύμωρο να αναφέρονται σε ένα κορίτσι με κινητική αναπηρία. Φυσικά, όπως προαναφέραμε, η εικονογράφηση το δικαιολογεί απόλυτα, καθώς βασίζεται πάντα σε κάποιον ή κάπου. Στις εικόνες που συνοδεύουν το βιβλίο εμφανίζεται ότι η μητέρα του ανάπηρου κοριτσιού έχει επιληφθεί την καθημερινή της φροντίδα, παίζοντας στο πλευρό της, αλλά και στηρίζοντας την κόρη της σε στιγμές ανάγκης. Η μητέρα κρατάει την Αργυρώ, γιατί η μικρή τρομάζει τα σκοτάδια. Υπάρχει επιπλέον, σε πολλά σημεία αναφορά όπου παρουσιάζεται η σχέση του πατέρα με το ανάπηρο παιδί του. Ωστόσο, αυτές οι αναφορές ήταν σημαντικά λιγότερες σε αριθμό από εκείνες που παρουσίαζαν σχέσεις μητέρας-παιδιού. Η μαμά κρατάει την Αργυρώ γιατί το κοριτσάκι φοβάται το σκοτάδι. Υπήρξαν επίσης κάποιες αναφορές για την σχέση πατέρα-παιδιού με κινητική αναπηρία. Ωστόσο, αυτές οι αναφορές ήταν σημαντικά λιγότερες σε αριθμό από εκείνες που παρουσίαζαν σχέσεις μητέρας-παιδιού. Συγκεκριμένα: στην εικόνα φαίνεται η Αργυρώ να κάνει δραστηριότητες με τον πατέρα της και να περνάει υπέροχα. Η Αργυρώ επισκέπτεται το

μουσείο στους ώμους του πατέρα της. Το κορίτσι με την αναπηρία και ο πατέρας της παίζουν με άλλα παιδιά σε μια κοντινή παιδική χαρά. Τέλος, ο πατέρας εμφανίζεται να διαβάξει παραμύθια στην κόρη του και να είναι και οι χαμογελαστοί. Σε σχέση τώρα με την υπόλοιπη κοινωνία, καταλαβαίνουμε μόνο από τις εικόνες ότι η Αργυρώ έχει φίλους με τους οποίους παίζει, τραγουδάει, κάνει κούνια, κολυμπάει και παίζει το γύρω-γύρω όλοι στην παιδική χαρά. Οι φίλοι της την αποδέχονται όπως όλα τα άλλα παιδιά και κάνουν τις παραπάνω δραστηριότητες μαζί της.

Στο «*Τρελό μου αμαξίδιο*», υπάρχει περιορισμός ως προς τις οικογενειακές σχέσεις. Συγκεκριμένα, αναφέρεται σε αρκετά σημεία ο αδελφός της Νανάς, ο Χρήστος, ο οποίος της αγόρασε το καινούριο της αμαξίδιο, την Σούζα (το αμαξίδιο που μας αφηγείται όλη την ιστορία) και έσωσε προς το τέλος της ιστορίας την Σούζα. Κατανοούμε, ότι υποστηρίζει την αδελφή του που βρίσκεται στο αμαξίδιο με την χειρονομία που έκανε να της αγοράσει ένα καινούριο, όπως ακριβώς εκείνη το φανταζόταν. Η μητέρα της Νανάς εμφανίζεται προς το τέλος της ιστορίας ως υποστήριξη δίπλα της πριν ξεκινήσει την σχολική της παρέλαση. Δεν εντοπίζεται κάποια άλλη αναφορά σε φίλους, εκτός από την Σούζα το αμαξίδιο το οποίο έχει σχηματίσει μια φιλική σχέση μαζί με την Νανά.

Στα «*Δύο παπούτσια με καρότσι*», ο Κύριος Εαυτούλης όπως περιγράφεται είναι ένας αλαζόννας και εγωιστής ενήλικας, που το μόνο που σκέφτεται είναι τον εαυτό του, την διευκόλυνσή του και τίποτε άλλο. Δεν φαίνεται κάπου κάποια φιλική ή οικογενειακή σχέση, αλλά ούτε η συμπεριφορά των άλλων προς αυτόν. Όμως, όταν φτάνει στην χώρα όπου οι πολίτες όλοι είναι σε αμαξίδια, λαμβάνει μια τελείως διαφορετική συμπεριφορά από τους πολίτες σε σχέση με αυτήν που εκδηλώνει στον κόσμο όπου ζει. Οι άνθρωποι εκεί του συμπεριφέρονται με ευγένεια, ευδιαθεσία και του δίνουν τις πληροφορίες που χρειάζεται. Οι πολίτες εκεί επειδή είναι όλοι με κινητική αναπηρία συμπεριφέρονται μεταξύ τους με κατανόηση. Όταν πια ο κύριος Εαυτούλης δυσκολεύεται και αποκάμει για την ανανέωση του διαβατηρίου του πάει να ξεκουραστεί σε ένα ξενοδοχείο. Ο αριθμός δωματίου του ήταν ο αριθμός κυκλοφορίας του αμαξιού του το οποίο πριν την 'πτώση' είχε παρκάρει σε ράμπα όπου περνούν όσοι κυκλοφορούν με αναπηρικά αμαξίδια. Πριν την πτώση περιφρονούσε όσους του έκαναν παρατήρηση για να μην παρκάρει μπροστά από την ράμπα, αλλά μετά την πτώση ζήτησε συγγνώμη και ντροπιασμένος μεταφέρει το αμάξι του. Τότε,

εντοπίζουμε την μεταστροφή του χαρακτήρα του προς τους ανθρώπους με κινητικές δυσκολίες.

Η Μόζα η γάτα, μέσα στο ταξίδι που πραγματοποιεί με την μάγισσα Αμπουλίνα, βλέπει τους ανθρώπους που έχουν κινητικά προβλήματα. Η συμπεριφορά της προς εκείνους περικλείεται από ενσυναίσθηση. Κάνει ερωτήσεις, θέλει να μάθει για εκείνους και κατανοεί τις δυσκολίες τους. Στις στάσεις που κάνει μπορεί να παρατηρεί τους ανθρώπους αλλά δεν μπορεί να αλληλεπιδράσει μαζί τους. Παρόλα αυτά βλέπει τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητα. Οι άνθρωποι πολλές φορές δεν σκέφτονται αν ενοχλούν, όπως κατάλαβε και η Μόζα.

Ε) Ο βαθμός όπου αναπαρίσταται ο ήρωας αν είναι απαλλαγμένη από στερεότυπα.

Παλαιότερα, η έννοια του διαφορετικού και κυρίως της αναπηρίας ήταν ένα θέμα ‘ταμπού’. Πολλές φορές οι οικογένειες, για να αποφύγουν να δείξουν την αδυναμία τους, όσα παιδιά έπασχαν από κάποια μορφή αναπηρία τα έκρυβαν ή διέδιδαν ότι απεβίωναν κρύβοντάς τα κάπου μακριά ή διώχνοντάς τα από το σπίτι. Οι ιδέες αυτές έμεναν αναλλοίωτες μέσα στον χρόνο, έως ότου οι εποχές σταδιακά άλλαζαν καθώς επίσης και οι νοοτροπίες των ανθρώπων. Παρόλα αυτά, συχνά σε λογοτεχνικά κείμενα εντοπίζονταν αυτές οι ιδεολογίες, είτε εικονιστικά, είτε λεκτικά. Πολλές φορές ακόμα και σε παιδικά βιβλία. Από τον 21ο αιώνα κι έπειτα όμως στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία έχουν γίνει προσπάθειες από τους συγγραφείς και από τους εικονογράφους να αντισταθούν στις παλαιότερες στερεοτυπικές αντιλήψεις και να δημιουργήσουν παιδικά βιβλία που να ασχολούνται με τις αναπηρίες.

Τα βιβλία που επιλέχθηκαν στην έρευνα μας είναι όλα απαλλαγμένα από στερεότυπα και προκαταλήψεις. Συγκεκριμένα, οι εικονογράφοι και οι συγγραφείς προσπαθούν να μεταδώσουν το νόημα της αποδοχής του διαφορετικού, να καταδείξουν ότι τα παιδιά με κινητική αναπηρία μπορούν να συμμετέχουν σε δραστηριότητες που κάνουν και παιδιά τυπικής εκπαίδευσης και ότι υποστήριξη μπορούν να λάβουν από όποιον θελήσει να τα βοηθήσει και όχι συγκεκριμένα μόνο από την μητέρα που θεωρείται στην κοινωνία ότι έχει το ‘βάρος’ της ανατροφής.

Στην *Αργυρώ* οι εικόνες περιγράφουν τις δραστηριότητες που κάνει η πρωταγωνίστρια, κάποιες οι οποίες θεωρείται ότι είναι αδύνατες να συμβούν λόγω των δυσκολιών. Επίσης, καταρρίπτεται και η αντίληψη ότι η φροντίδα παρέχεται μόνο από την μητέρα, καθώς παρατηρούμε την συμμετοχή των παππούδων της και του μαμαμά

της. Συνοψίζοντας, τα άτομα με κινητικά προβλήματα απολαμβάνουν μεικτές φιλίες (αγοριών και κοριτσιών), αλλά και την οικογενειακή θαλπωρή τόσο της μητέρας όσο και του πατέρα.

Στην *Μόζα την γάτα*, αντικρούεται επιπλέον και το στερεότυπο του φύλου στα επαγγέλματα μέριμνας, δηλαδή συμμετέχει ένας νοσοκόμος που βοηθά στην αποκατάσταση των παιδιών και είναι άνδρας, ενώ πολλές φορές θεωρούμε ότι η εργασία του νοσοκόμου είναι θηλυκού γένους. Στην διάρκεια του ταξιδιού τους με την μάγισσα παρατηρείται ότι άτομα με κινητική αναπηρία εργάζονται κανονικά σε γραφείο, γυμνάζονται, οδηγούν, χορεύουν, κυκλοφορούν με τα Μ.Μ.Μ και ζωγραφίζουν. Άλλη μια οπτική δραστηριοτήτων που παλαιότερα θεωρούνταν ανήκουστο να πραγματοποιούνται από άτομα με κινητικές δυσκολίες.

Στα *«Δύο παπούτσια με καρότσι»*, λόγω της αντιστροφής που γίνεται βλέπουμε έναν κόσμο ειδικά διαμορφωμένο για άτομα με κινητική αναπηρία και επιδιώκεται η ανάδειξη αυτής ακριβώς της αντίστροφης οπτικής, ώστε να φανεί η αντίθεση με τον τυπικό μας κόσμο. Ο πρωταγωνιστής νιώθει κοινωνικά αποκλεισμένος, ένα συναίσθημα που οι άνθρωποι όπου βιώνουν κάποια μορφή αναπηρίας νιώθουν συνεχώς. Λόγω των δυσκολιών και των νοοτροπιών που έχουν πολλοί πολίτες ακόμα και σήμερα συνεχίζουν τα στερεότυπα γύρω από το διαφορετικό. Το συγκεκριμένο βιβλίο στοχεύει εξ αρχής στην κατάρριψη των παραπάνω ιδεολογιών για να κατανοήσουν οι μικροί αναγνώστες ότι το διαφορετικό δεν είναι και κατακριτέο.

Στο *«Τρελό μου αμαξίδιο»* παρουσιάζονται από το ίδιο το αμαξίδιο διάφορα μέρη που δεν μπορεί ένας κινητικά ανάπηρος να πάει (π.χ. νεροτσουλήθρες) και προσπαθεί να 'ταξιδεύει' την αναβάτριά του μεταδίδοντας στον αναγνώστη την κοινωνική απόκλιση που βιώνουν τα άτομα αυτά. Όμως, από την εικονογράφηση και από την περιγραφή που κάνει το αμαξίδιο κατανοούμε ότι δεν υπάρχουν στερεοτυπικές απόψεις που θέλει να προβάλλει ο συγγραφέας, αλλά αντίθετα να καταδείξει τις δυσκολίες που βιώνουν οι οποίες πολλές φορές εμπεριέχουν στερεοτυπικές αντιλήψεις.

Z) Εικονιστικές απεικονίσεις των χαρακτήρων με κινητική αναπηρία σε συνδυασμό με τις λεκτικές τους αναπαραστάσεις.

Οι εικόνες παίζουν ένα πολύ καθοριστικό ρόλο στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία μιας και αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου. Ο τρόπος που τοποθετείται στην σελίδα ή η θέση των προσώπων μέσα στην εικόνα είναι στοιχεία

αρκετά σημαντικά τόσο για την πλοκή και την εξέλιξη της ιστορίας, όσο και για την οπτική αναπαράσταση των λεγομένων του κειμένου. Στα κείμενα που μελετήσαμε οι πιο πολλοί χαρακτήρες με κινητική αναπηρία απεικονίζονταν στο κέντρο της σελίδας.

Σημαντικό επίσης είναι το κατά πόσο υπάρχει σύνδεση του κειμένου με την εικόνα που απεικονίζει τον κινητικά ανάπηρο ήρωα. Στο βιβλίο της *Αργυρώς* η εικόνα κυριαρχεί πολύ περισσότερο σε σχέση με το κείμενο. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι ο συγγραφέας μαζί με τον εικονογράφο δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην εικονογραφία, ώστε ο αναγνώστης να παρατηρήσει τις δραστηριότητες του κοριτσιού οι οποίες είναι ίδιες με ενός κοριτσιού τυπικής ανάπτυξης. Η εικόνα δεν έχει κάποια σύνδεση με το κείμενο ως προς το κομμάτι της κινητικής αναπηρίας, όμως ως προς το νόημα συνδέονται. Στο τέλος όμως η εικόνα, μας δηλώνει την κινητική αναπηρία της ηρωίδας μας και κατανοούμε το νόημα των προηγούμενων εικόνων. Η τοποθέτηση της *Αργυρώς* στο αμαξίδιο καταλαμβάνει μια ολόκληρη σελίδα, ενώ στην διπλανή υπάρχει η φράση: *Αυτή είναι η Αργυρώ: ένα παιδάκι σαν εμένα, ένα παιδάκι σαν κι εμένα*. Συμπεραίνουμε, λοιπόν ότι οι τελευταίες σελίδες είναι η απάντηση όλων των προηγούμενων λεκτικών αναφορών που γίνονταν σχετικά με τις δραστηριότητες της μικρής *Αργυρώς*.

Στα υπόλοιπα τρία εικονογραφημένα βιβλία η εικονιστική αναφορά στους χαρακτήρες με κινητική αναπηρία γίνεται είτε από την πρώτη κιόλας σελίδα, είτε από το εξώφυλλο. Οι περιγραφές στα κείμενα συνδέονται άμεσα με τις εικόνες, ώστε οι μικροί αναγνώστες να οπτικοποιήσουν την περιγραφή του συγγραφέα. Στο «*Τρελό μου αμαξίδιο*» και στην «*Μόζα την γάτα*» χρησιμοποιούνται πολλά χρώματα σε όλες τις σελίδες ακόμα και στα αμαξίδια, δίνοντας μια ευχάριστη νότα στην αφήγηση και στην περιγραφή του κινητικά ανάπηρου χαρακτήρα που πολλές φορές υπερισχύει η μονοτονία.

Όμως, στα «*Δύο παπούτσια με καρότσι*», κυριαρχεί περισσότερο το χρώμα του κύριου *Εαυτούλη* που είναι το κόκκινο, μπλε και καφέ, ενώ ο κόσμος και οι χαρακτήρες με αναπηρία είναι σε τόνους του γκρι και του λευκού. Ο κόσμος των πολιτών παρουσιάζει χρωματική ποικιλία. Το λευκό και γκρι που υπάρχει στην *Τροχήλατη Δημοκρατία* στοχεύει να αναδείξει την ισορροπία, τον σεβασμό και την οργάνωση που υπάρχει σε αυτόν τον κόσμο, όπως αναφέρει η ψυχολογία των χρωμάτων (‘*Η Ψυχολογία των Χρωμάτων*’, 2020), ενώ τα τρία χρώματα που έχει ο κύριος *Εαυτούλης*

πάνω του δηλώνουν την εγωκεντρικότητα του, την σιγουριά, την αυτοπεποίθηση και την αφθονία (υλικών αγαθών). Η παραπάνω ανάλυση των χρωμάτων γίνεται, διότι με τις επιλογές αυτές του εικονογράφου κατανοούμε ότι η αδιαφορία πολλών ανθρώπων ή η απεισκευσία σχετικά με την ύπαρξη ατόμων με κινητικές αναπηρίες οδηγεί σε αλαζονικές συμπεριφορές όπως το παρκάρισμα μπροστά σε ράμπα. Οι λεκτικές αναφορές σε σχέση με τις εικόνες συνδέονται ως προς το νόημα και απεικονίζουν ξεκάθαρα την αναπηρία των χαρακτήρων χωρίς να υπονοείται κάτι και με ρεαλιστικότητα.

Η) Η συναισθηματική κατάσταση του χαρακτήρα με κινητική αναπηρία.

Τα συναισθήματα που εμφανίζονται να έχουν όλοι οι χαρακτήρες προς την κινητική τους αναπηρία είναι θετικά, γιατί κανένας ήρωας δεν θεωρεί ότι η αναπηρία τον καθιστά ανήμπορο να υλοποιήσει οποιαδήποτε δραστηριότητα της καθημερινής ζωής, γεγονός που αληθεύει. Συγκεκριμένα, εκ πρώτης όψεως, από το εξώφυλλο, η *Αργυρώ* δεν είναι ένα παιδί με αναπηρία, αλλά ένα παιδί που όπως αναφέρει και ο τίτλος «μπορεί να γελάσει». Ο τίτλος είναι πολύ συγκεκριμένος και αντιπροσωπεύει την εξιστόρηση που ακολουθεί και την ιδεολογία που εγγράφεται στο εσωτερικό. Η ηρωίδα γελά, διότι ευχαριστιέται κάθε περίπτωση της ζωής της. Χαμογελά παρά τα εμπόδια και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει. Είναι χαρούμενη, γιατί δεν έχει κάποια διαφορά από τα άλλα παιδιά της ηλικίας της. Γελάει, διότι γύρω της υπάρχουν άνθρωποι που την υποστηρίζουν και την αγαπούν. Κατανοούμε, λοιπόν, πως η ηρωίδα αντιμετωπίζει με θετικότητα την αναπηρία της και τίποτα δεν την εμποδίζει να ζήσει ό,τι επιθυμεί.

Στο βιβλίο της *Μόζας*, οι χαρακτήρες που παρατηρεί η Μόζα με την Αμπουλίνα προσπαθούν είτε να ενταχθούν ξανά στις δραστηριότητές τους (αποκατάσταση), είτε να διασκεδάσουν με οποιοδήποτε τρόπο (χορό, άθληση κ.α.). Όλοι οι χαρακτήρες είναι χαμογελαστοί, ευδιάθετοι και απολαμβάνουν κάθε μια δραστηριότητα. Σε αντίθεση με την Μόζα η οποία, νιώθει πως όταν συναντά άτομα με κινητικά προβλήματα θέλει να τα κοιτάζει, ενώ πολλές φορές της έρχεται γέλιο. Σε αυτό το σημείο ο συγγραφέας θέλει να τονίσει ότι αυτά είναι τα συναισθήματα που μπορεί να έχει κάθε παιδί όταν βλέπει κάποιον με κάποιο είδος αναπηρίας. Παρόλα αυτά, μέσα από την Αμπουλίνα της εξηγεί ότι είναι φυσιολογικό να συμβεί και εξηγεί πως καλό θα είναι να το περιορίσουμε γιατί ούτε και σε εμάς θα μας άρεσε να γελούν μαζί μας.

Στα «*Δύο παπούτσια με καρότσι*», επίσης όλοι οι πολίτες της Τροχήλατης Δημοκρατίας είναι χαμογελαστοί, ήρεμοι και κυκλοφορούν με χαρωπά πρόσωπα στην πόλη τους. Δεν φαίνεται κάποιος ο οποίος να νιώθει στεναχώρια για την αναπηρία του, ίσα ίσα προσφέρονται όλοι να βοηθήσουν τον κύριο Εαυτούλη. Στο «*Τρελό μου αμαξίδιο*», η Νανά από το εξώφυλλο έως την τελευταία σελίδα είναι πάρα πολύ χαρούμενη, τρέχει με το αμαξίδιο και διαδηλώνει για την παγκόσμια μέρα κυκλοφορίας με αμαξίδια. Όπως αναφέρει το αμαξίδιό της, το καθησυχάζει όταν εκείνο αναρωτιέται γιατί δεν μπορεί να περάσει από τους δρόμους της πόλης οι οποίοι είναι κλεισμένοι από αμάξια. *Πού την βρίσκει την δύναμη;* αναρωτιέται το αμαξίδιο και κατανοούμε πως η ηρωίδα του βιβλίου είναι ένας δυναμικός χαρακτήρας που τίποτα δεν την σταματά.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η διερεύνηση των αναπαραστάσεων των ατόμων με κινητική αναπηρία στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία από το 2000 και μετά. Η παρούσα έρευνα εστίασε στη σχέση τους με την οικογένεια, το γενικότερο κοινωνικό περιβάλλον, την ρεαλιστική τους απεικόνιση, καθώς και την παρουσία ή μη στερεοτυπικών χαρακτηριστικών μιας και τα επιλεγμένα παιδικά βιβλία απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας 3-9 ετών. Ένα άλλο θέμα που μας απασχόλησε ήταν κατά πόσο κατάφεραν τελικά οι συγγραφείς και οι εικονογράφοι σε συνδυασμό να παρέχουν επαρκείς πληροφορίες για την κινητική αναπηρία και την ισότητα.

Όπως διαπιστώθηκε και στην βιβλιογραφική ανασκόπηση, η αναπηρία στην ελληνική βιβλιογραφία της παιδικής λογοτεχνίας παρουσιάζεται από το 1980 και μετά, πιο συγκεκριμένα το πρώτο βιβλίο με τίτλο σχετικό με παιδί με αναπηρία παρουσιάζεται το 1986, ενώ μετέπειτα ακολούθησαν περισσότερα βιβλία κυρίως μετά το 1990 (Καρακίτσιος, 2001). Στην δική μας έρευνα, κρίθηκε σημαντικό να εστιάσουμε σε εικονογραφημένα βιβλία από το 2000 και έπειτα, θέλοντας να ερευνήσουμε την αναπαράσταση της κινητικής αναπηρίας μέσα σε αυτά, βασιζόμενοι στα ερωτήματα που θέσαμε στην αρχή και με το κατά πόσο έχει εξελιχθεί η έννοια της κινητικής αναπηρίας εδώ και 23 χρόνια στον τομέα της Παιδικής Λογοτεχνίας.

Αρχικά, διερευνήθηκε η παρουσίαση του κινητικά ανάπηρου ήρωα ως προς το φύλο του, την ηλικία του, την μορφή του και το όνομά του. Στην πλειονότητα των βιβλίων μας οι χαρακτήρες με κινητική αναπηρία ήταν κορίτσια, εύρημα το οποίο εναντιώνεται σε πολλές μελέτες, οι οποίες παρουσιάζουν κατά κύριο λόγο εικονογραφημένα βιβλία στα οποία συμμετέχουν ανδρικού φύλου ήρωες. Φυσικά, οι διαπιστώσεις μας σχετικά με το φύλο των ηρώων στα παιδικά βιβλία με θέμα την κινητική αναπηρία στην βιβλιογραφική ανάλυση γενικότερα, ταιριάζουν με τις προϋπάρχουσες έρευνες. Η μελέτη του Τασιόπουλου (2006) συμφωνεί με τα ευρήματά μας. Συγκεκριμένα, εξέτασε τρεις συλλογές ελληνικών παραμυθιών, και φανερώθηκε ότι η δυσκινησία και σωματική αναπηρία εκδηλώνεται κυρίως σε άνδρες, ενώ η γυναίκα με κινητικά προβλήματα παρουσιάστηκε σε συχνότητα 1:3.

Ως προς την μορφή και το όνομα των ηρώων με κινητική αναπηρία, τα αποτελέσματα της μελέτης μας παρουσιάζουν μόνο ανθρωπόμορφα όντα, δηλαδή δεν χρησιμοποιεί ο συγγραφέας ή ο εικονογράφος κάποιο ζώο ή άλλου είδους πλάσμα για να αποτυπώσει την κινητική αναπηρία. Επίσης, τα ονόματα είναι κυρίως κοινά

καθημερινά ή ‘παρατσούκλια’ γυναικείων ονομάτων. Εκτός, από το βιβλίο «*Δύο παπούτσια με καρότσι*» όπου χρησιμοποιείται σκόπιμα συμβολισμός στην ονομασία των χαρακτήρων. Προηγούμενες μελέτες έδειξαν ότι, γινόταν χρήση από πολλούς συγγραφείς η απεικόνιση της αναπηρίας μέσω κάποιων ζώων ή μη ρεαλιστικών πλασμάτων, διότι τα παιδιά θεωρούν πιο οικείους τέτοιου είδους χαρακτήρες σε εικονογραφημένα βιβλία, παρά ανθρώπινους χαρακτήρες. Η άποψη αυτή γίνεται αποδεκτή, αλλά θεωρούμε ότι καλό είναι τα παιδιά σε ζητήματα όπως η κινητική αναπηρία να έρχονται σε επαφή με τον ρεαλισμό και σε λεκτικό επίπεδο, αλλά και σε εικονιστικό θέτοντας φυσικά και κάποια όρια.

Στην συνέχεια της ανάλυσης του ερευνητικού μας υλικού, διαπιστώθηκε ότι οι χαρακτήρες με αναπηρία είχαν δευτερεύον ρόλο στις ιστορίες των εικονογραφημένων βιβλίων -εκτός από την *Αργυρώ-*, γεγονός που μας προβλημάτισε και μας δημιούργησε ερωτήματα σχετικά με το γιατί οι συγγραφείς αποφεύγουν να προβάλλουν τον χαρακτήρα με κινητική αναπηρία ως αφηγητή ή και ως πρωταγωνιστή της ιστορίας. Την ίδια διαπίστωση είχε και ο Prater ο οποίος καταλήγει πως σήμερα όλα τα βιβλία θέλουν να μας εξιστορήσουν την ιστορία των χαρακτήρων με αναπηρία αφηφώντας την παρουσίαση της ιστορίας από αυτούς. Ελπίζουμε, οι νεότερες μελέτες και η μελλοντική συγγραφική πορεία να συμπεριλάβει και αυτή την οπτική στις μελλοντικές ιστορίες των εικονογραφημένων βιβλίων.

Ως προς τον ρεαλισμό, τα αποτελέσματα της μελέτης μας έδειξαν ότι, στην *Αργυρώ* και στο *Τρελό μου αμαζίδιο*, τα οποία είναι δύο από τα επιλεγμένα μας βιβλία, δείχνουν την καθημερινότητα των δύο κοριτσιών με κινητική αναπηρία, ενώ στο βιβλίο με την *Μόζα την γάτα* -το τρίτο επιλεγμένο για την μελέτη μας- η μάγισσα παρουσιάζει στην Μόζα την ζωή των ατόμων με κινητική αναπηρία. Όλα τα βιβλία είναι απαλλαγμένα από στερεότυπα και προβάλλουν την ρεαλιστική πλευρά της ζωής των ατόμων με την κινητική αναπηρία. Παρατηρούμε λοιπόν, συγκρίνοντας με τα παλαιότερα, την προσπάθεια που έχουν καταβάλλει οι συγγραφείς και οι εικονογράφοι ώστε να ‘ξεφύγουν’ από την εικόνα που προωθούσε η κοινωνία για τα άτομα με κινητικές αναπηρίες. Η προσπάθεια αυτή συναντά πολλές δυσκολίες ακόμη και σήμερα εν έτη 2023, διότι δεν αποκλείεται σε πολλές περιοχές τις χώρας να υπάρχουν αρχέγονες νοοτροπίες.

Ένα άλλο ζήτημα προς συζήτηση το οποίο προκύπτει είναι η δυσκολία εύρεσης εικονογραφημένων βιβλίων με θέμα την κινητική αναπηρία. Σε σχέση με το εύρημα της κα. Κάργα ως προς την αύξηση της έκδοσης παιδικών εικονογραφημένων βιβλίων με κινητική αναπηρία στον Ελλαδικό χώρο, η έρευνά μας δεν επιβεβαιώνει τα ευρήματά της, διότι μετά το κλείσιμο του εκδοτικού οίκου Ελληνικά Γράμματα, ο οποίος εξέδιδε βιβλία σχετικά με την κινητική αναπηρία υπάρχει μια ύφεση στην έκδοση τέτοιου είδους βιβλίων και μια αύξηση των εκδόσεων -από διάφορους οίκους- εικονογραφημένων σχετικά με τις ειδικές μαθησιακές δυσκολίες. Φυσικά, εκτός από τα Ελληνικά Γράμματα υπήρχαν και άλλοι οίκοι που ασχολήθηκαν με την συγκεκριμένη αναπηρία, αλλά από το 2017 και έπειτα δεν εντοπίζονται πιο πρόσφατα κείμενα σχετικά με το θέμα. Από τη βιβλιογραφική μας αναζήτηση προέκυψε επίσης, ότι οι διεθνείς έρευνες έχουν επεκταθεί πολύ περισσότερο σε σχέση με την ελληνική βιβλιογραφία. Αυτό φαίνεται και στην ποικιλία των εικονογραφημένων βιβλίων που έχουν εκδοθεί. Άρα, γιατί η ελληνική βιβλιογραφία παρουσιάζει έλλειμμα στην συγγραφή νέων εικονογραφημένων βιβλίων για την κινητική αναπηρία; Ίσως, χρειαζόμαστε σαν κοινωνία περισσότερο χρόνο στην ένταξη και συμπερίληψη ατόμων με κινητικές δυσκολίες.

Ένα άλλο ερώτημα της έρευνάς μας ήταν το κοινωνικό περιβάλλον το οποίο περικλείει τον χαρακτήρα με κινητική αναπηρία στην ιστορία. Παρατηρήθηκε ότι, τα παιδιά είχαν την συνεχή στήριξη του οικογενειακού τους περιβάλλοντος και συμμετείχαν σε δραστηριότητες με τους φίλους τους. Η φροντίδα παρεχόταν και από την μητέρα και από τον πατέρα, ενώ εντοπίστηκε και η στήριξη του αδελφού του ανάπηρου ήρωα (Τρελό μου αμαξίδιο). Μπορεί οι περισσότερες αναφορές σε παλαιότερα παιδικά βιβλία να εμφανίζονται υπό το πρόσωπο της μητέρας (σε σχέση με την καθημερινή φροντίδα ή το βάρος του μεγαλώματος), αλλά στα νεότερα παρατηρούμε ότι αυτό έχει αλλάξει.

Λόγω των παραπάνω ευρημάτων και συγκριτικά με τις δυσκολίες εύρεσης παιδικών εικονογραφημένων με θέμα την κινητική αναπηρία για παιδιά από 3 έως 9 ετών, συνιστάται οι εκπαιδευτικοί και γενικότερα το πρόγραμμα σπουδών των εκπαιδευτικών των τάξεων τυπικής ανάπτυξης, αλλά και της ειδικής αγωγής, να εντάξουν την παιδική λογοτεχνία με θέμα την κινητική αναπηρία στην διδασκαλία τους, ώστε να καλλιεργηθεί η ενσυναίσθηση των μαθητών. Θα ήταν καλό να περιλαμβάνονται, κριτήρια επιλογής για τα αναγνώσματα και στοχοθεσία, ώστε να έχει

έναν σκοπό η διδασκαλία. Τα κριτήρια με βάση τα οποία θα επιλεγθεί το υλικό, θα ήταν καλό να ωθούν τους μαθητές, να παρατηρήσουν τα συναισθήματά των ηρώων και να καταφέρουν, ενδεχομένως, να ταυτιστούν με έναν από τους πρωταγωνιστές. Ο φόβος της επικοινωνίας με άτομα με αναπηρία, η απορία, ο οίκτος και η λύπηση συνιστούν αρνητικά συναισθήματα που πιθανόν αφορούν αρκετούς μαθητές. Συνεπώς, τα παιδικά βιβλία που θα επιλεγθούν, δύνανται να προβάλλουν αυτά τα συναισθήματα ώστε όταν οι μαθητές τα σκεφτούν να μην νιώσουν ενοχές αλλά να καταφέρουν να τα διαχειριστούν με σεβασμό προς τα άτομα αυτά.

Επίσης, θα μπορούσε να υλοποιηθεί μια έρευνα σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σχετικά με την χρήση αυτού του είδους της λογοτεχνίας στην τάξη τους και των δραστηριοτήτων που προτείνουν στους μαθητές τους μετά την ανάγνωση των βιβλίων. Ακόμη θα μπορούσε να διερευνηθεί η χρήση του συγκεκριμένου είδους Λογοτεχνίας σε μαθητές που φέρουν κάποιου είδους αναπηρία και το αν μπορεί να ενδυναμωθεί η ανάπτυξη της αυτοεικόνας τους.

Ελπίζουμε η συγκεκριμένη μελέτη να αποτελέσει το έναυσμα για μεταγενέστερες και πιο ειδικές μελέτες, οι οποίες θα αναδείξουν το θέμα της κινητικής αναπηρίας. Θα ήταν ενδιαφέρον να γίνει μια συγκριτική μελέτη παιδικών εικονογραφημένων βιβλίων σχετικά με το θέμα της κινητικής αναπηρίας από άλλες χώρες με ελληνικά παιδικά βιβλία, ώστε να εξεταστούν ενδεχόμενες συγκλίσεις και αποκλίσεις.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Σε αυτή την εργασία, ερευνούμε τα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία του 21^{ου} αιώνα, τα οποία περιλαμβάνουν άτομα με κινητικές αναπηρίες. Το ερευνητικό μας υλικό αποτελείται από τέσσερα εικονογραφημένα βιβλία. Ο κύριος σκοπός της μελέτης μας ήταν να εξετάσουμε την αναπαράσταση των φανταστικών χαρακτήρων με κινητικές αναπηρίες σε παιδικές ιστορίες με εικόνες και την απεικόνιση (στερεοτυπική, ρεαλιστική ή μη) της αναπηρίας.

Βασιζόμενοι στα ερωτήματα που τέθηκαν αρχικά στο ερευνητικό μέρος και την ανάλυση του υλικού που επιλέχθηκε, οδηγηθήκαμε στα παρακάτω ευρήματα σχετικά με τον κινητικά ανάπηρο ήρωα:

- ✓ Η ταυτότητα των χαρακτήρων που συμμετείχαν ήταν κυρίως γυναικείου φύλου σε αναλογία 3:1 με το αντρικό. Η ηλικία των χαρακτήρων ήταν κατά κύριο λόγο κάτω των 18 ετών, εκτός από ένα κείμενο στο οποίο πρωταγωνιστούσε ενήλικος άντρας. Τα ονόματα των ηρώων ήταν είτε συμβολικά, είτε κοινά, ενώ εντοπίστηκε ότι όλοι οι χαρακτήρες με αναπηρία ήταν ανθρώπινης μορφής και όχι κάποιο μη ρεαλιστικό όν.
- ✓ Ο χαρακτήρες με κινητική αναπηρία είχαν είτε πρωταγωνιστικό, είτε δευτερεύον ρόλο στην αφηγούμενη ιστορία.
- ✓ Η κινητική αναπηρία παρουσιάζοταν στην πλειοψηφία με άμεσο τρόπο με λεκτική και εικονιστική αναπαράσταση, εκτός από την Αργυρώ όπου ο αναγνώστης κατανοεί την αναπηρία στο τέλος του βιβλίου. Σε όλα τα βιβλία οι συγγραφείς και εικονογράφοι παρουσιάζουν ρεαλιστικά όλους τους ήρωες των με ή χωρίς κινητική αναπηρία.
- ✓ Οι κοινωνικές σχέσεις των χαρακτήρων με κινητικά προβλήματα είναι όλες ανεπτυγμένες χωρίς αποκλεισμούς από δραστηριότητες της οικογένειας, του σχολείου ή του φιλικού περιβάλλοντος. Όλοι οι ήρωες είναι ενταγμένοι ενεργά σε κοινωνικές περιστάσεις και δραστηριότητες. Εντοπίζονται μόνο κάποιες δυσκολίες μέσα στην καθημερινότητα ως προς την πρόσβαση τους σε δημόσιους χώρους το οποίο εδράζεται στην διαχείριση της Πολιτείας.
- ✓ Στερεοτυπική αναπαράσταση μέσα στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία δεν εντοπίστηκε ούτε στην περιγραφή του κειμένου, αλλά ούτε στην εικονογράφιση.

- ✓ Οι εικόνες σε σχέση με το κείμενο συνδέονται προσδίδοντας στον μικρό αναγνώστη την ευχέρεια της οπτικοποίησης του κειμένου που μόλις ανέγνωσε.
- ✓ Τέλος, αναφορικά με το θέμα της συναισθηματικής κατάστασης των ηρώων με κινητική αναπηρία, παρατηρήθηκε -με τις όσες αναφορές υπήρχαν- ότι παρά τις δυσκολίες περνούν, το χαμόγελο δεν απουσιάζει από τα πρόσωπά τους (στοιχείο των εικόνων). Οι λεκτικές περιγραφές και τις εικόνες που τις συνοδεύουν, βοηθούν το παιδί-αναγνώστη να το αντιληφθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α)ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αναγνωστόπουλος, Β. (2001). *Ιδεολογία και Παιδική Λογοτεχνία: Έρευνα και θεωρητικές προσεγγίσεις*, τομ. Α΄. Καστανιώτη.

Ανδρικόπουλος, Ν. (2007). *Δύο παπούτσια με καρότσι*. Ελληνικά Γράμματα.

Ανδρουτσοπούλου-Πέτροβιτς, Λότη (1987). *Μιλώντας για τα παιδικά βιβλία*. Καστανιώτης.

Ασωνίτης, Π. (2001). *Η Εικονογράφηση στο Βιβλίο της Παιδικής Λογοτεχνίας*. Καστανιώτης.

Αυτζής, Μ. (2014). *Τρελό μου αμαζίδιο*. Ψυχογιός.

Βαλάση, Ζ. (2001). *Εισαγωγή στη μελέτη της Λογοτεχνίας και των βιβλίων για παιδιά*. Ελληνικά Γράμματα.

Barnes, C. & Oliver, M. & Barton, L. (2014). *Οι σπουδές για την αναπηρία σήμερα*. Επίκεντρο.

Γιαννικοπούλου, Α. (2008). *Στην χώρα των χρωμάτων: Το σύγχρονο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Παπαδόπουλος.

Γουίλλις, Τ. & Ρος Τ. (2001). *Η Αργυρώ γελάει*. Πατάκης.

Δελώνης, Α. (1990). *Ελληνική Παιδική Λογοτεχνία*. Ηράκλειτος.

Δημητρόπουλος, Α. (2000). *Πρακτική εφαρμογή προγραμμάτων ένταξης παιδιών με κινητικές αναπηρίες*. Ελληνικά Γράμματα.

Ελευθερίου, Π. (2009). *Αντιλήψεις για τα άτομα με αναπηρία. Ανάλυση του σχολικού λόγου και του σχολικού ιχνογραφήματος*. University Studio Press.

Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (2011). *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους- Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης*. Πεδίο.

Η Ψυχολογία των Χρωμάτων. (2020, Ιούλιος 24). Σ.Κ.Ε.Π.Ψ.Υ. <https://skepsy.gr/2020/07/24/psixologia-kai-xromata/>

Hallahan, P. D. & Kauffman, M. J. & Pullen, C. P. (2022). *Ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και αναπηρίες*. Gutenberg.

Κανατσούλη, Μ. (2002). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας*. University Studio Press.

Κανατσούλη, Μ. (2014). *Μυστικά. Ψέματα, Όνειρα και Άλλα: Λογοτεχνία για αναγνώστες προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας*. University Studio Press.

Καρακίτσιος, Α. (2001). *Παιδική λογοτεχνία και ειδική αγωγή στον συλλογικό τόμο Πρώιμη παρέμβαση: Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές*. Προμηθεύς.

Κάργα, Σ. (2008). *Οι απεικονίσεις των ατόμων με αναπηρία στην παιδική λογοτεχνία*. Διπλωματική εργασία, ΑΠΘ, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Καρπόζηλου, Μ. (1994). *Το παιδί στη χώρα των βιβλίων*. Καστανιώτης.

Κιτσαράς, Δ.Γ. (1993). *Το εικονογραφημένο βιβλίο στην νηπιακή και πρωτοσχολική ηλικία: Μια θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση*. Παπαζήσης.

Κρουσταλάκης, Γ. (1993). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και το σχολείο : ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση*. Αθήνα.

Κώτη Παπαντωνάκη, Δ. (2018). *Άτομα με αναπηρία στο σύγχρονο εικονογραφημένο βιβλίο για παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας* (Doctoral dissertation, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ). Σχολή Επιστημών Αγωγής. Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία) <https://freader.ekt.gr/eadd/index.php?doc=44424&lang=el#p=10>

Μαντές, Δ. (1961). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες*. Μπαρμπουνάκης.

Μπενέκος, Α. (1981). *Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο*. Δίπτυχο.

Μπενέκος, Α. (1990). *Παιδικές λειτουργίες του εικονογραφημένου βιβλίου: Αναζητήσεις, Διακρίσεις, Αξιολογήσεις*. Διαβάζω.

Νασαινάς, Σ.Γ. (2001). *Η παιδική λογοτεχνία στην προσχολική και πρωτοσχολική ηλικία: Θεωρία και Πράξη*. Ελλέβορος.

Nodelman, P. (2009). *Λέξεις για εικόνες: Η αφηγηματική τέχνη του παιδικού εικονογραφημένου βιβλίου/μτφ. Πέτρος Παναού*. Πατάκης.

Οι 6 τύποι αναπηρίας και τα χαρακτηριστικά τους. (2021, Ιούλιος 4). Με Υγεία. <https://meygeia.gr/oi-6-typoi-anapirias/>

- Οικονομίδου, Α. (2000). *Χίλιες και μια ανατροπές*. Ελληνικά Γράμματα.
- Παρμενίδης, Τζ. (1986). *Εικονογραφώντας ένα βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας*. Διαδρομές.
- Πηλιανίδου, Ν. Β. (2020). *Οπτικές “αναγνώσεις” έργων τέχνης στο Ανθολόγιο της Α΄ & Β΄ Δημοτικού και η διδακτική τους αξιοποίηση στο μάθημα της Γλώσσας: Παιδαγωγικές και Ιδεολογικές προεκτάσεις* (Doctoral dissertation, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).
- Robert, M. Hodapp. (2005). *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία*. Μεταίχμιο.
- Σεμερτζίδου, Ε. (2008). «Αναπηρία και Λογοτεχνία: Διαχρονικά στερεότυπα και προκαταλήψεις», http://arthrografia.blogspot.com/2008/10/blog-post_3622.html
- Σιβροπούλου, Ρ. (2004). *Ταξίδι στον κόσμο των εικονογραφημένων μικρών ιστοριών: θεωρητικές και διδακτικές διαστάσεις*. Μεταίχμιο.
- Σταματοπούλου, Ι. (2005). *Μόζα η γάτα: Η μάγισσα Αμπουλίνα*. Κέδρος.
- Τασιόπουλος, Β. (2006). *Οι αναπηρίες στα ελληνικά λαϊκά παραμύθια και τις εντράπεζες διηγήσεις*. Από το 1ο Διεθνές Συνέδριο «Λαϊκός Πολιτισμός και Εκπαίδευση», 29 Σεπτεμβρίου-1 Οκτωβρίου 2006.
- Τσιλιμένη, Δ.Τ. (2007). *Εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο: Όψεις και απόψεις*. Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας.
- Τσιμπιδάκη, Α. (2012). *Παιδί με ειδικές ανάγκες, Οικογένεια και Σχολείο: Μια σχέση σε αλληλεπίδραση*. Διάδραση.
- Χαρτοκόλλης, Π. (1981). «Προβλήματα γύρω από την κοινωνική αποκατάσταση ψυχικών αναπηριών», Εκλογή τεύχος 56, σελ.119-126

Β)ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ayala, E. C. (1999). *Poor little things and Brave little souls: The portrayal of individuals with disabilities in children’s literature*. *Reading Research and Instruction*, <https://doi.org/10.1080/19388079909558314>
- Bailes, C. N. (2002). *Mandy: A critical look at the portrayal of a deaf character in children’s literature*. *Multicultural Perspectives*, 4(4), 3-9. https://doi.org/10.1207/S15327892MCP0404_2

- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*. Hafner Press.
- Blaska, J. K. (2004). *Children's literature that includes character with disabilities or illnesses*, *Disability Studies Quarterly*, 24 (1).
- Burke, K. (2008). "The Portrayal of children in Wheelchairs in Realistic Fiction Picture Books"
- Disability Studies Quarterly. (2004). "The Culture of Disability in Children's Literature". 24(1). <https://doi.org/10.18061/dsq.v24i1>
- Dyches, T. T., Prater, M. A. (2005). "Characterization of developmental disability in children's fiction". *Education and Training in Developmental Disabilities*, 40: 202-216.
- Dyches T.T., Prater M.A., Cramer S. (2001). Characterization of mental retardation and autism in children's books. *Education and Training in Mental Retardation and Developmental Disabilities*, 36, 230–243.
- Dyches, T. T., Prater, M. A., Jenson, J. (2006). *Portrayal of Disabilities in Caldecott Books*. *Teaching Exceptional Children Plus*, 2(5).
- Hopkins, C. J. (1980). *Developing positive attitudes toward the handicapped through children's books*. *The Elementary School Journal*, 81(1), 34-39.
- Hunt, P. (1996). *International companion encyclopedia of children's literature*.
- Jantzen, W. (1974). *Sozialisation und Behinderung*. Giessen.
- Keith, L. (2004). *What writers did next: Disability, illness, and cure in books in the second half of the 20th century children's literature*. *Disability Studies Quarterly*, 24 (1).
- Klee, E. (1980). *Behindertenkalender*. Frankfurt.
- Leininger, M., D., Taylor, T., Prater, M. A., Heath M. A. (2010). "Newberry Award Winning Books 1975-2009". *How Do they Portray Disabilities?*" *Educational and Training in Autism and Developmental Disabilities* 45 (4): 583-596.
- Lukens R. (1995). «*A critical handbook of the children's literature*». Pearson.
- Nodelman P. (1992). «*The pleasures of the children's literature*». Longman.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability. From theory to practice*. Palgrave.

Prater, M. A. (2003). Learning Disabilities in Children's and Adolescent Literature: How are Characters Portrayed? *Learning Disability Quarterly*, 26(1), 47–62. <https://doi.org/10.2307/1593684>

Urban, A. N. (2014). *Presentation and Representation of Characters with Disabilities in Fictional Children's Books for Intermediate Grades* [Bowling Green State University]. https://etd.ohiolink.edu/apexprod/rws_olink/r/1501/10?clear=10&p10_accession_num=bgsu1394114909